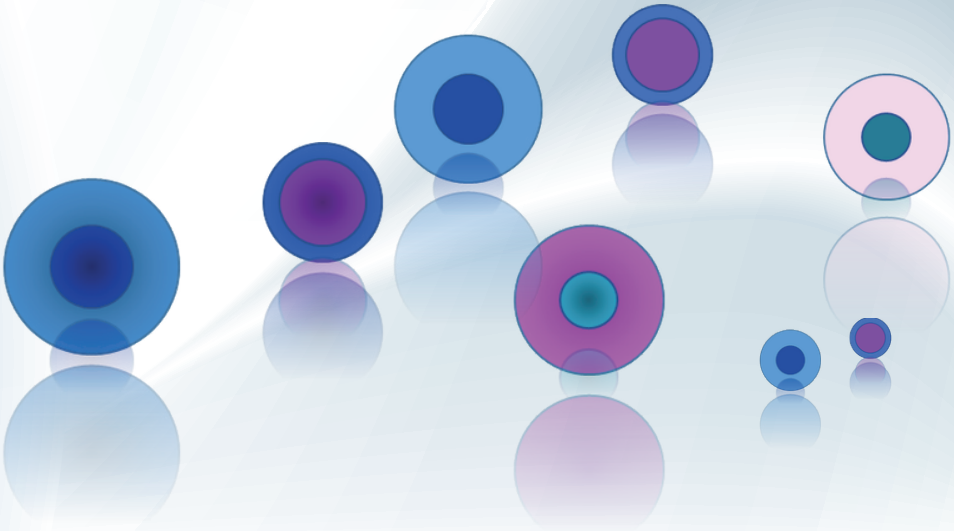
Методичні рекомендації для розроблення навчальних курсів/тренінгів

(оновлені)

Видано за сприяння Програми підтримки ОБСЄ для України в межах проєкту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя, Фаза ІІ». Погляди, викладені у виданні, належать авторам матеріалів і не можуть вважатися такими, що виражають офіційну точку зору ОБСЄ.

УДК

Методичні рекомендації для розроблення навчальних курсів/тренінгів (оновлені). Київ, 2026.

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України. Протокол № 3 від 03.06.2026.

Авторка – Тетяна Фулей, к. ю. н., начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України.

Авторка висловлює вдячність суддям, які брали участь у розробленні навчальних матеріалів курсів (тренінгів), які використані як приклади у цій публікації.

© Тетяна Фулей , 2026.

Методичні рекомендації для розроблення навчальних курсів/тренінгів

(оновлені)

Київ – 2026

ЗМІСТ

Вступ 5
Перелік абревіатур 7
Список скорочень 7
Алгоритм роботи над створенням нового навчального курсу 8
Формулювання навчальних цілей та очікуваних результатів 9
Вибір найефективніших методів для досягнення
навчальних цілей та очікуваних результатів 15
Програма навчального курсу 25
Структурування матеріалу курсу 26
Відбір матеріалу для попереднього опрацювання 30
Структурні вправи 32
Вхідне експресопитування 37
Інтерактивні мінілекції 41
Аналіз ситуацій (кейс-стаді) 52
Практичне завдання (справа підлітка) 56
Робота в малих групах 62
Модероване обговорення 64
Виконання індивідуальних завдань 65
Роздавальні матеріали для учасників та учасниць 67
Нотатки для тренерів та фасилітаторів 70
Висновки 76
Контрольний перелік розробленого навчального курсу (чек-лист) 77

ВСТУП

Упроваджена у 2014 році *Концепція національних стандартів суддівської освіти* (далі – Концепція) передбачала, що освітній процес в Національній школі суддів України (далі – НШСУ, Школа), зокрема розроблення навчальних курсів для суддів базується на тривимірній моделі: знання – уміння та навички – суддівські цінності[1]. Ця модель, т. зв. 3D (де D – англ. *dimensions* – вимір) була зафіксована також у схвалених Науково-методичною радою НШСУ в 2017 році Методичних рекомендаціях для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів (далі – Методичні рекомендації (2017))[2], а згодом – у стандартизованих вимогах до підготовки та проведення інтерактивних лекцій[3] та семінарів-практикумів[4].

Концепція визначала, серед іншого, стадії циклу суддівської освіти, який починався з оцінки навчальних потреб, а завершувався моніторингом та оцінюванням ефективності. Згодом ці стадії були унормовані локальними актами НШСУ: *Порядок та методологія оцінки навчальних потреб суддів* затверджено наказом НШСУ від 18.03.2025 № 25, а *Методологія оцінювання ефективності навчання суддів* – наказом НШСУ від 19.05.2025 № 39. Обидва документи розроблені з урахуванням кращих європейських практик на виконання заходу 80 *Дорожньої карти з верховенства права* (далі – Дорожня карта), затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р[6], що передбачає «(80) Впровадження системи виявлення потреб та оцінювання ефективності навчання суддів для забезпечення його відповідності європейським стандартам, координація змісту навчання суддів та прокурорів; вдосконалення методів навчання суддів».

Усі три документи – Концепція, *Порядок та методологія оцінки навчальних потреб суддів та Методологія оцінювання ефективності навчання суддів* – були предметом ретельного аналізу місії TAIEX та отримали високу оцінку. Зокрема, у Звіті місії TAIEX зазначено, що ці документи «свідчать про обізнаність

[1] Концепція національних стандартів суддівської освіти. Додаток 5 до Регламенту НШСУ, затвердженого наказом від 24.06.2016 № 34. Схвалено Науково-методичною радою Національної школи суддів України, протокол від 23.12.2014 № 5. https://nsj.gov.ua/ua/about/symbols/

[2] Методичні рекомендації для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів. – К.: ФОП Демчинський О. В., 2017. – 92 с. Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України, протокол № 5 від 20.12.2016 р. https://www.nsj.gov.ua/files/1514283803Metod%20recom_trainings.pdf

[3] Стандартизовані вимоги до підготовки та проведення інтерактивних лекцій, передбачених у стандартизованих програмах підготовки суддів. Схвалено Науково-методичною радою Національної школи суддів України, протокол від 21.01.2019 № 1

[4] Стандартизовані вимоги до підготовки та проведення семінарів-практикумів. Схвалено Науково-методичною радою Національної школи суддів України, протокол від 21.01.2019 р. № 1.

[5] Дорожня карта з питань верховенства права (2025). https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf

[6] Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 "Основи процесу вступу до ЄС" : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text

з європейськими стандартами та прагнення застосовувати їх в українському контексті»[7] та що «згадані документи є досить амбітними, але водночас відповідають стандартам EJTN і дають надію на майбутнє».

Водночас експерти місії TAIEX рекомендували НШСУ таке:

12) Переглянути робочі процеси, пов'язані з управлінням циклом навчання в Школі, та розробити стандартні операційні процедури (СОП) на основі оцінки потреб, національних стандартів судової освіти та методології оцінки ефективності навчання. Стандарти, методології та допоміжні матеріали (керівництва, посібники) EJTN повинні бути розглянуті та впроваджені на практиці. Таким чином, полегшується перехід від теорії до відповідної практики. СОП повинні описувати в практичних і зрозумілих термінах, хто що робить, коли, як, на основі яких критеріїв, що має бути оприлюднено (також як частина комунікації) і що має завжди дотримуватися на практиці.

13) Створити інструмент для вибору найбільш відповідного методу та формату навчання, включаючи профіль та максимальну кількість учасників і їх географічний розподіл, використовуючи стандартизовані критерії як частину СОП.

15) Сприяти використанню сучасних (інтерактивних, партисипативних) методів та інструментів серед тренерів. Регулярно проводити тренінги для тренерів (як в очному, так і в онлайн-форматі), обов'язкові для обраних тренерів, але також відкриті для потенційних тренерів, переважно серед суддів.

Відтак виникла потреба в оновленні методичних підходів до розроблення навчальних курсів з урахуванням, зокрема, рекомендацій місії TAIEX і кращих практик EJTN.

Ці оновлені методичні рекомендації базуються на Методичних рекомендаціях (2017) та не повторюють їх.

У цих рекомендаціях не повторюється матеріал, викладений також в інших попередніх виданнях НШСУ, зокрема Методичних рекомендаціях для адаптації курсів до проведення онлайн-занять (2021)[8] та посібнику «Ефективні інтерактивні методи з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті» (Київ, 2020)[9].

Ці оновлені методичні рекомендації покликані допомогти керівникам та членам груп розробників навчальних курсів НШСУ у їхній роботі, враховуючи рекомендації місії TAIEX та сучасні виклики, які постали перед суддівською освітою.

[7] Звіт Місії TAIEX з проведення експертної оцінки в Україні щодо Національної школи суддів України (НШСУ) та Тренінгового центру прокурорів України (ТЦПУ), 2025, с. 19

[8] Методичні рекомендації для адаптації курсів до проведення онлайн-занять. Київ, Компанія ВАІТЕ, 2021.

[9] Фулей Т. І., Кучів О. М. Ефективні інтерактивні методи навчання з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті. Київ: ВАІТЕ, 2020.

ПЕРЕЛІК АБРЕВІАТУР

ЄДРСР – Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄС – Європейський Союз
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ЖК – Женевська конвенція
КСУ – Конституційний Суд України
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
МГП – міжнародне гуманітарне право
МКП – міжнародне кримінальне право
МППЛ – міжнародне право прав людини
МЗК – міжнародний збройний конфлікт
НМЗК – неміжнародний збройний конфлікт
НПУ – Національна поліція України
НШСУ – Національна школа суддів України
РЄ – Рада Європи
РС – Римський статут
СОП – стандартні операційні процедури
СНПК – сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом
ТЦПУ – Тренінговий центр прокурорів України
ШІ – штучний інтелект
ERA – Academy of European Law (Академія Європейського права)
EJTN – European Judicial Training Network (Європейська мережа суддівської освіти)
IOJT – International Organization for Judicial Training (Міжнародна організація суддівської освіти)
TAIEX – Technical Assistance and Information Exchange (інструмент Європейської Комісії, створений для підтримки країн у наближенні їхнього законодавства та адміністративних практик до стандартів ЄС)

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ:

ін. – інше
под. – подібне
т. зв. – так зване
т. п. – тому подібне

Слово «гендер» і утворені від нього похідні наведені в двох варіантах (також «ґендер») залежно від джерела, на яке посилається авторка, і дати (до 2019 року чи після затвердження Стандарту державної мови "Український правопис" (редакція 2026 року)).

АЛГОРИТМ РОБОТИ НАД СТВОРЕННЯМ НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Відповідно до Концепції та Методичних рекомендацій (2017)[10], розроблення кожного тренінгу визначається певним алгоритмом і охоплює такі стадії:

1) визначення навчальних цілей та очікуваних результатів;
2) підбір змістовного матеріалу для досягнення навчальних цілей та очікуваних результатів, а також для самостійної роботи;
3) структурування навчального матеріалу відповідно до інтерактивних методик навчання;
4) розроблення порядку денного (програми) тренінгу;
5) розроблення роздавальних матеріалів для учасників/учасниць та матеріалів для тренерів.

Загалом, цей алгоритм є оптимальним, зрозумілим і виконуваним. Він враховує модель навчального циклу на базі досвіду (англ. *Experiential Learning Cycle, ELC*), що стала широко відомою як «модель Колба» («цикл Колба»). Цикл Колба та його застосування в суддівський освіті детально описаний у попередніх виданнях НШСУ.[11]

Відтак, у цих оновлених методичних рекомендаціях акцентовано на практичних прикладах, які унаочнюють виконання кроків алгоритму розробки на-

[10] Методичні рекомендації для тренерів щодо розроблення та проведення тренінгів. – К.: ФОП Демчинський О. В., 2017. С. 6.
[11] Див, до прикладу: Фулей Т. І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів). К., ФОП Клименко Ю. Я., 2017. С. 11-15.

ФОРМУЛЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ ТА ОЧІКУВАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Формулювання навчальних цілей та очікуваних результатів тренінгу є ключовим етапом, що визначає усю подальшу роботу над ним та впливає на його ефективне впровадження у майбутньому. Навчальні цілі та очікувані результати, з однієї сторони, повинні базуватися на оцінці навчальних потреб (інакше тренінг не відповідатиме таким принципам суддівської освіти, як її практична спрямованість, та сучасність змісту); з іншої – обумовлюють ефективність тренінгу, а оцінка досягнення навчальних цілей є одним із обов'язкових елементів Звіту координатора навчального заходу (додаток 4 Методології оцінювання ефективності навчання суддів).

Іноді для чіткішого чи ретельнішого формулювання навчальних потреб важливо розуміти джерело інформації, що сигналізує про необхідність у тренінгу на конкретну тему. Ними можуть бути не лише повідомлення учасників та учасниць навчального процесу (результати опитувань (анкетувань) учасників попередніх навчальних заходів чи звернення суддів, звіти координаторів навчальних заходів або повідомлення викладачів), але й зовнішні події, до прикладу, зміни до законодавства, загальнодержавні програмні документи (Стратегії, Концепції, Дорожні карти, Національні плани дій та ін.), у тому числі ті, прийняття яких зумовлене зобов'язаннями держави щодо вступу до ЄС, іншими міжнародними зобов'язаннями України; рекомендації установ ЄС, Академії Європейського права (ERA), Європейської мережі суддівської освіти (EJTN) та Міжнародної організації суддівської освіти (IOJT); результати моніторингу рішень судів та судових процесів; судова практика, включаючи дайджести судової практики Великої Палати Верховного Суду, огляди судової практики касаційних судів, огляди рішень Європейського суду з прав людини, огляди практики Суду справедливості ЄС; дані судової статистики, звітні документи, що стосуються стану правосуддя, звернення органів суддівського врядування; результати соціологічних та інших досліджень, що стосуються діяльності суддів та ін. Джерела, форми, методи та етапи оцінки навчальних потреб детально викладені у відповідному локальному акті НШСУ[12].

Виявлені навчальні потреби мають бути переформульовані у навчальні цілі та очікувані результати, а згодом для їх досягнення група розробників має підібрати відповідний навчальний матеріал, поєднавши зміст та методику навчання дорослих.

Очікувані результати мають відповідати SMART-критеріям (тобто бути конкретними (*specific*), вимірювальними (*measurable*), досяжними (*achievable*), реалістичними (*realistic*) та обмеженими часом (*time-framed*)) та бути викладені з

[12] Порядок та методологія оцінки навчальних потреб суддів. Затверджено наказом НШСУ від 18.03.2025 № 25.

використанням дієслів дії; конкретні приклади застосування дієслів дії для кожного виміру 3D-моделі наведені у посібнику[13] та методичних рекомендаціях[14].

Навчальні цілі та очікувані результати можна сформулювати більш розлого або більш лаконічно, залежно від виду та тривалості навчального заходу. Нижче наведено кілька прикладів формулювання навчальних цілей та очікуваних результатів.

Приклад 1

У результаті опанування тренінгу **«Запобігання та протидія дискримінації»** учасники та учасниці зможуть:

Знати:

- понятійний апарат – дискримінація та її форми (пряма, непряма, пособництво, утиски, підбурювання до дискримінації) відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text
- «захищені ознаки» (ознаки, за якими заборонена дискримінація) відповідно до національного законодавства та практики ЄСПЛ;
- тест на дискримінацію та алгоритм розгляду скарги щодо дискримінаційного ставлення/поводження відповідно до практики ЄСПЛ;
- що не є дискримінацією (зокрема, позитивні дії, обґрунтоване відмінне ставлення у неаналогічних ситуаціях);
- зміщення обов'язку доказування у цивільному процесі;
- приклади справ ЄСПЛ проти України, у яких визнано порушення та у яких дискримінації не встановлено;
- поняття дискримінаційного мотиву при вчиненні правопорушень;
- роль суду в заходах із запобігання та протидії дискримінації.

Вміти:

- розрізняти форми дискримінації, зокрема, пряму та непряму дискримінацію, підбурювання та пособництво, а також «позитивні дії» та дискримінацію, «позитивні дії» та «позитивні зобов'язання»;
- застосовувати алгоритм розгляду скарги на дискримінацію (ідентифікація неоднакового поводження / ставлення; пошук / вибір компаратора; визначення та доведення ознаки розрізнення; оцінка виправданості відмінного ставлення до «жертви» у порівнянні зі «компаратором»; перевірка наявності легітимної мети; перевірка пропорційності);

[13] Фулей Т. І. Інтерактивні методи навчання у підготовці суддів. Навчальний посібник для викладачів (тренерів). К., ФОП Клименко Ю. Я., 2017. С. 43–44.
[14] Методичні рекомендації для адаптації курсів до проведення онлайн-занять. Київ, Компанія ВАІТЕ, 2021. С. 14–15.

- виокремлювати дискримінаційний мотив при кваліфікації кримінальних та адміністративних правопорушень;
- застосовувати частину другу ст. 81 ЦПК України щодо зміщення обов'язку доказування у справах щодо дискримінації;
- робити висновок суду про наявність або відсутність дискримінації, застосовуючи до конкретної ситуації тест, вироблений ЄСПЛ;
- давати відповідь на аргументи сторони та мотивувати прийняте рішення з посиланням на релевантну практику Європейського суду з прав людини.

Як вбачається з наведеного прикладу, кожен з цих очікуваних навчальних результатів тренінгу, розробленого на виконання п. 263 Дорожньої карти з питань верховенства права, затвердженої розпорядження КМУ від 14.05.2025 № 475-р., є конкретним, вимірюваним, досяжним, реалістичним та вимірним у часі, тобто вони відповідають SMART-критеріям; для досягнення кожного з них підібрані відповідні методи та інструменти досягнення та вимірювання.

Приклад 2

Очікується, що після закінчення **Базового курсу щодо міжнародних злочинів** учасники та учасниці знатимуть:

- понятійний апарат (*ius in bello* та відмінність від *ius ad bellum*, «звичаєве міжнародне право», *jus cogens*, «грубі порушення Женевських конвенцій» (ст. 8 (2) (a) Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (далі - РС)), «збройний конфлікт», «інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах» (ст. 8 (b) РС), «подвійний намір», «намір знищити», *dolus specialis*, «напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» (ст. 7 (2) (a) РС) та ін.);
- 4 види міжнародних злочинів, які підпадають під юрисдикцію міжнародних судів та трибуналів, на відміну від злочинів, які криміналізовані міжнародними договорами;
- співвідношення МГП та МКП і міжнародного права прав людини (МППЛ);
- назвати джерела МГП та МКП;
- відмінності між різними джерелами МГП, до прикладу, jus cogens та загальними принципами права;
- статус Римського Статуту МКС для України;
- назвати ознаки міжнародного збройного конфлікту (МЗК) та його відмінність від неміжнародного збройного конфлікту (НМЗК);

- окремі рішення міжнародних трибуналів, у яких розкриті окремі поняття курсу (зокрема, 6 рішень: Blaškić – цивільні особи («воєнні злочини»), "Ntaganda - вимога «зв'язку», Акаєсу та Камбанда - перші обвинувачення за вчинення геноциду у ICTR, справи Karadzic and Mladic - «найтяжчий злочин», Крістіч - «однозначно встановлений намір»; Lubanga та Katanga - «спільна участь» та ін.)";
- ознаки воєнних злочинів та їх основні типи;
- назвати «грубі порушення Женевських конвенцій» (ст. 8 (2) (a) РС);
- назвати «інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах» (ст. 8 (2) (b) РС);
- розуміти «подвійний намір» (dolus specialis та намір вчинити заборонене діяння) злочину геноциду та його дискримінаційний характер;
- розуміти зміст поняття «намір знищити» групу повністю або частково та розрізняти форми вчинення геноциду;
- охарактеризувати 4 захищені групи, проти яких направлений злочин геноциду;
- назвати ознаки «широкомасштабного» та «систематичного» нападу; розрізняти «систематичність» у РС та національному законодавстві;
- охарактеризувати «напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» відповідно до ст. 7 (2) (a) РС;
- охарактеризувати елементи заборонених діянь (об'єктивні – actus reus та суб'єктивні – mens rea);
- суб'єктивний елемент діянь відповідно до ст. 30 РС;
- actus reus діянь, які становлять злочини проти людяності;
- особливості злочину агресії за ст. 8 bis (1) РС;
- підстави індивідуальної кримінальної відповідальності за ст. 25 РС;
- підстави притягнення до відповідальності та особливості відповідальності командирів та інших начальників за ст. 28 РС;
- підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за ст. 31 РС;
- основні положення щодо доказів (ст. 69 РС);
- положення статті 8 bis та 15 bis РС щодо злочину агресії та юрисдикції щодо нього;
- чому положення міжнародного права важливо враховувати під час розгляду судових кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів;
- види та умови застосування імунітетів у справах про воєнні злочини.

Хоча перелік видається розлогим (йдеться про базовий курс, розроблений на початку повномасштабного вторгнення, коли відчувався брак знань із цієї тематики),

однак його аналіз свідчить, що кожен із наведених очікуваних навчальних результатів є доволі конкретним (до прикладу, назвати «грубі порушення Женевських конвенцій» (ст. 8 (2) (a) РС); охарактеризувати елементи заборонених діянь (об'єктивні – *actus reus* та суб'єктивні – *mens rea*, та ін.)), чітко вимірюваним і т. д., тобто кожне формулювання «складає тест на відповідність» SMART-критеріям; досягнення кожного з них має досягатися певними методичними прийомами та інструментами.

Аналогічно йдеться про навичковий компонент Базового курсу щодо міжнародних злочинів.

Приклад 3

Очікується, що після закінчення **Базового курсу щодо міжнародних злочинів** учасники та учасниці вмітимуть:

- визначати тип збройного конфлікту (міжнародний чи неміжнародний) та описувати його ознаки;
- визначати «захищених осіб» відповідно до Женевських конвенцій (ЖК);
- встановлювати та описувати у рішенні вимогу «зв'язку» – що поведінка «мала місце в контексті та була пов'язана зі збройним конфліктом» міжнародного чи неміжнародного характеру;
- визначати, чи була особа членом «захищеної» групи за злочином геноциду;
- визначати дії, які становлять акт агресії;
- описувати, що конкретне діяння було вчинене в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення;
- визначати суб'єктів вчинення злочину агресії за МКП;
- розрізняти режими відповідальності та типи правопорушень за ст. 25 РС;
- визначати підстави притягнення до відповідальності командирів (визначати, що командир не вжив «необхідних і розумних» заходів для «недопущення злочинів», «припинення їх учинення» чи «покарання винних»);
- визначати психічний (ментальний) елемент стосовно військових та невійськових начальників;
- організовувати кримінальний процес з урахуванням кращих стандартів та вимог МКП, зокрема поводженню із вразливими свідками та належних стандартів розгляду справ щодо сексуально орієнтованих насильницьких воєнних злочинів;
- формулювати в рішенні факти, які встановлені судом, та давати оцінку доказам, які наводяться для підтвердження чи спростування фактичних обставин провадження;

- мотивувати судові рішення з урахуванням як національного законодавства, так і положень міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України;
- розуміти та застосувати положення Римського Статуту МКС (де це доречно).

Учасники та учасниці поділятимуть цінності:

- необхідності притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найбільш тяжких міжнародних злочинів, які грубо порушують міжнародний правопорядок (злочин геноциду, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії);
- розгляду кримінальних проваджень з дотриманням загальновизнаних міжнародних стандартів справедливого судового розгляду;
- потерпілоорієнтованого підходу та чуйного поводження із вразливими свідками насильницьких воєнних злочинів, зокрема СНПК.

Для інших форм навчання (до прикладу, вебінарів) очікувані результати можна сформулювати менш розлого, однак вони мають відповідати SMART-критеріям.

Приклад 4

Очікувані результати вебінару **«Застосування принципу юридичної визначеності при здійсненні правосуддя»**:

- учасники та учасниці поглиблять знання щодо елементів (складових) принципу юридичної визначеності; вимог до «якості закону», «легітимних очікувань», res judicata у світлі практики ЄСПЛ; та поглиблять знання щодо сфер дії статей Конвенції, на які поширюються складові юридичної визначеності;

- умітимуть ідентифікувати елементи (складові) принципу юридичної визначеності, визначати характеристики «якості закону», розпізнавати наявність чи відсутність легітимних очікувань у конкретній ситуації та тлумачити національне законодавство у світлі вимог принципу юридичної визначеності як елементу верховенства права із врахуванням практики ЄСПЛ.

ВИБІР НАЙЕФЕКТИВНІШИХ МЕТОДІВ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ ТА ОЧІКУВАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Розробникам курсів важливо розуміти особливість мети кожного тренінгу. До прикладу:

- підвищення обізнаності на майбутнє, ознайомлення з майбутніми стандартами (зокрема, елементами права ЄС);
- виконання заходів загального характеру щодо виконання рішень ЄСПЛ у яких констатовано порушення Конвенції, особливо якщо ці порушення допущені судами (відсутність відповіді на аргументи сторони та неналежне умотивування рішення суду);
- опанування навиками (до прикладу, реагування на клопотання сторін, зокрема вразливих), – є суттєво відмінними для мети вибору відповідних навчальних методів.

Різні навчальні цілі/очікувані результати досягаються різними методами.

Розглянемо це на прикладі трьох навчальних цілей тренінгу «Запобігання та протидія дискримінації», а саме:

Приклад 5

Знати:

- «захищені ознаки» (ознаки, за якими заборонена дискримінація) відповідно до національного законодавства та практики ЄСПЛ;
- тест на дискримінацію та алгоритм розгляду скарги щодо дискримінаційного ставлення/поводження відповідно до практики ЄСПЛ;

Вміти:

- застосовувати алгоритм розгляду скарги на дискримінацію (ідентифікація неоднакового поводження / ставлення; пошук / вибір компаратора; визначення та доведення ознаки розрізнення; оцінка виправданості відмінного ставлення до «жертви» у порівнянні зі «компаратором»; перевірка наявності легітимної мети; перевірка пропорційності);

Приміром, яким чином досягається знання та розуміння «захищених ознак» (ознаки, за якими заборонена дискримінація)? Безперечно, під час лекції/презентації викладачі могли би просто перелічити ці ознаки, як вони сформульовані у різних джерелах права, однак чи є це доречно? Набагато ефективнішого результату можна досягнути за допомогою інших методів, до прикладу, у процесі виконання практичних завдань.

Для актуалізації знань у ході інтерактивної лекції (тобто лекції, яка переривається іншим процесом) учасники та учасниці можуть виконувати практичні

завдання. Один із можливих видів – заповнити аналітичну схему (тренер – на фліпчарті, учасники – у робочих зошитах), пригадавши за якими ознаками зазнали дискримінації заявники у справах за опрацьованими до тренінгу рішеннями ЄСПЛ.

Приклад 6

Практичне завдання (індивідуальне чи для роботи в групах).
Заповніть аналітичну схему за опрацьованими рішеннями ЄСПЛ:

Варіант 1

Рішення ЄСПЛ	Ситуація	Захищена ознака
«Федорченко та Лозенко проти України»		
«Узу проти України»		
«Картер проти України»		
«Івашків проти України»		
«Загубня та Табачкова проти України»		
«Борзих проти України»		

Варіант 2

Рішення ЄСПЛ	Ситуація	Захищена ознака
		раса / колір шкіри
		етнічне походження
		стать
		сексуальна орієнтація
		релігійні переконання

Наступний крок – опрацювання інших ознак; найпростіше це зробити шляхом порівняння, зокрема: *Порівняйте ознаки, перелічені в Конституції України, Законі «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» та Кодексі законів про працю України, та зобразіть їх за допомогою діаграми Вена.* Додавання елементу змагальності (*яка мала група найшвидше завершить виконання вправи?*) свідчитиме про залучення гейміфікації – використання ігрових механік у неігровому контексті[15].

[15] Капустіна В. (2025). Гейміфікація в освіті: як ігрові елементи підвищують мотивацію та ефективність навчання. Інститут прикладної педагогіки. https://ipp.org.ua/geimifikatsiya-v-osviti-motyvatsiya-ta-rezultaty-navchannya/

Наприкінці виконання цього практичного завдання, підбиваючи підсумки, тренери демонструють діаграму Вена (у прикладі – виконану за допомогою ШІ):

Приклад 7

Захищені ознаки – коментар тренера (з використанням презентації, створеної за допомогою ШІ):

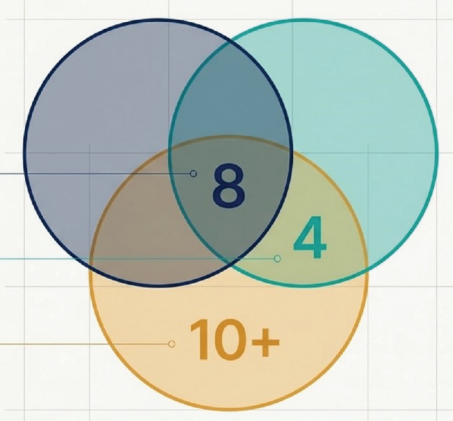
Анатомія ознак: Як перетинаються три закони

Захищені ознаки не розподілені рівномірно. Їхня щільність **зростає від загального до конкретного.**

Універсальне ядро.
8 базових ознак, гарантованих кожним рівнем законодавства.

Сучасна рамка.
4 ознаки, додані у 21 столітті, які діють у суспільстві та на роботі.

Специфіка праці.
10+ унікальних ознак, які захищають виключно працівників.

Матриця рівності: Універсальне ядро ознак

Ці ознаки створюють непорушну базу, закріплену в усіх трьох документах:

	Конституція	Закон	КЗпП
Раса	✓	✓	✓
Колір шкіри	✓	✓	✓
Політичні, релігійні та інші переконання	✓	✓	✓
Стать	✓	✓	✓
Етнічне та соціальне походження	✓	✓	✓
Майновий стан	✓	✓	✓
Місце проживання	✓	✓	✓
Мовні ознаки	✓	✓	✓

Матриця рівності: Розширення захисту в трудовому праві

Трудове право реагує на сучасні виклики, деталізуючи специфічні вразливості, які не згадані в Основному Законі.

	Конституція	Закон	КЗпП
Вік		✓	✓
Інвалідність		✓	✓
Громадянство / Іноземне походження		✓	✓
Сімейний стан та сімейні обов'язки		✓	✓
Стан здоров'я, ВІЛ/СНІД			✓
Гендерна ідентичність, сексуальна орієнтація			✓
Профспілки, страйки, повідомлення про корупцію			✓

Безперечно, щоб прокоментувати цю вправу, розробникам варто самим її проробити, щоб розуміти, у т. ч. і час, необхідний на її виконання.

Наступним кроком є уже опанування навиків виокремлювати захищену ознаку в конкретній ситуації, запропонувавши міні-кейс.

Окрім того, шляхом опрацювання Посібника зі статті 14 Конвенції (заборона дискримінації) та статті 1 Протоколу № 12 (загальна заборона дискримінації)[16] (попереднього підготовленого розробниками витягу для роздавального матеріалу) учасники та учасниці тренінгу вивчають/поглиблюють знання щодо практики ЄСПЛ стосовно ідентифікації ознак, зокрема, які прямо не згадані, а можуть бути т. зв. «іншими ознаками», щодо яких ЄСПЛ сформував своє бачення.

Також, тренери звертають увагу, що не є захищеними ознаками, використовуючи приклади з практики ЄСПЛ та КСУ.

Відповідно, перевірити досягнення цієї навчальної цілі можна за результатами тренінгу, підготувавши конкретне і специфічне питання, що має однозначну відповідь.

Приклад 8

Питання для самоконтролю: чи є термін дії та характер трудового договору «іншою ознакою»?

Зазначте рішення ЄСПЛ, у якому розглядалося це питання.

[16] Посібник зі статті 14 Конвенції (заборона дискримінації) та статті 1 Протоколу № 12 (загальна заборона дискримінації) https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_14_art_1_protocol_12_ukr

Аналогічно вибір методів здійснюється для досягнення навчальних цілей – знати тест на дискримінацію та алгоритм розгляду скарги щодо дискримінаційного ставлення/поводження відповідно до практики ЄСПЛ та уміти застосовувати алгоритм розгляду скарги на дискримінацію (ідентифікація неоднакового поводження / ставлення; пошук / вибір компаратора; визначення та доведення ознаки розрізнення; оцінка виправданості відмінного ставлення до «жертви» у порівнянні зі «компаратором»: перевірка наявності легітимної мети; перевірка пропорційності).

Знання тесту на дискримінацію та вироблення навиків ідентифікації («упізнаванні в рішенні») його окремих елементів/складових досягається через роботу з роздавальним матеріалом – опрацювання конкретного рішення ЄСПЛ та заповнення аналітичної схеми спершу методом демонстрування тренером, а згодом на прикладі іншого рішення – індивідуально або в малих групах.

Приклад 9

Практичне завдання (індивідуальне чи для роботи в групах). Ознайомтеся з рішенням ЄСПЛ у справі «Евейда (Eweida) та інші проти Сполученого Королівства» (заяви №№ 48420/10, 59842/10, 51671/10 та 36516/10)[17]. Проаналізуйте алгоритм розгляду ЄСПЛ скарги щодо дискримінації на прикладі третьої заявниці, пані Лейдел, та заповніть аналітичну схему:

Питання	Відповіді (з вказівкою п. рішення ЄСПЛ)
В чому проявлялося несприятливе ставлення щодо заявниці?	
За якою ознакою?	
У чому полягала скарга заявниці до ЄСПЛ?	
Хто є зразком для порівняння у цій справі?	
Чи мали заходи щодо заявниці легітимну мету? Яку? Який орган сформулював мету та яким чином це було зроблено?	

[17] https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126876

Чи погодився ЄСПЛ з метою, зазначеною урядом-відповідачем?	
Чи були засоби, використані для досягнення легітимної мети, пропорційними?	
Чи було визнано дискримінацію стосовно заявниці?	

Наступний приклад ілюструє використання прийому, за якого досягається навчальна ціль вироблення/удосконалення навиків гендерно чутливої комунікації через розпізнавання стереотипного зображення жінок і чоловіків.

Приклад 10

Для досягнення навчальних цілей – розпізнавати гендерні стереотипи, зокрема, у візуальному поданні інформації, можна використати скриншот, який відтворює одну з вправ курсу HELP «Гендерна рівність та впровадження гендерно-орієнтованого підходу». «Знайди 7 відмінностей» у тому, як зображені жінка та чоловік.

Саме виконанням подібних вправ «тренується око» – бачити, розпізнавати. Подібні вправи є і стосовно того, що ми чуємо і вимовляємо.

Цей слайд з курсу HELP та вправа були використані в інтерактивній лекції «Ґендерні аспекти у діяльності голови суду».

До прикладу, «класичним» суддівським навиком є *courtroom management* – уміння керувати залою судових засідань, реагувати на клопотання, заяви та поведінку сторін та інших учасників судових засідань. Чи доцільно із цієї теми підготувати презентацію? Прочитати мінілекцію? Чи зможуть учасники та учасниці набути відповідних навиків? Навряд. Якими можуть бути доречні методи? Як видається, таких навиків можна набути шляхом виконання практичного завдання.

Формат виконання такого практичного завдання може варіюватися: 1) перегляд відеосюжету та виявлення складних ситуацій з подальшим їх аналізом; 2) обговорення в малих групах наперед відібраних ситуацій (поведінка учасника + реакція судді); 3) пошук самостійних відповідей (реакція судді) на відібрані ситуації (поведінку учасника) з подальшим обговорення у групах та порівнянням з реальним реагуванням судді; 4) «програвання» таких ситуацій в імітованому судовому засіданні та ін. Однак у кожному разі без виконання практичних вправ необхідних навиків набути вкрай складно.

Відповідно, якщо окремі судові засідання[18] набувають не лише медійного розголосу, але й обговорення у фаховій спільноті, відтак, вони можуть бути доречним навчальним матеріалом для вироблення або удосконалення суддівських навичок, особливо для тренінгів для початкової підготовки. Так, обговорення поведінки судді під час розгляду клопотання про застосування запобіжного заходу[19] можна використати для розробки практичних вправ для обговорення в малих групах. Для цього можна підібрати низку висловів (за можливості – продемонструвати їх відеофрагментами) та запропонувати учасникам та учасницям поміркувати над відповіддю судді та оцінкою такої відповіді з точки зору «стороннього спостерігача», а також виробити власні варіанти реагування на певні висловлювання.

Як один із варіантів аналітичної схеми для цього практичного завдання можна запропонувати такий.

[18] Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу. Вищий антикорупційний суд. Справа № 991/414/26. Пряма трансляція відбулася 16 січ. 2026 р. https://www.youtube.com/watch?v=OErrbGYzLA0

[19] Чому суддівський стендап – це вирок правосуддю? https://apostrophe.ua/opinions/chomu-suddivskij-stendap-tse-virok-pravosuddju.html

Приклад 11

Вислів сторони процесу	Реакція судді	Критична реакція «зовнішнього спостерігача» (представника фахової спільноти адвокатури)	Власні варіанти реагування
Ми просто наполягаємо на публічності цього процесу! Я хочу просто, щоби сотні тисяч очей бачили все буквально від "А" до "Я"	Ну я не сумніваюсь, що сьогодні півкраїни притулилось до екранів. Особливо пенсіонери і пенсіонерки. Навіть моя люба теща, якій 72 роки.	Це не дотеп. Це сарказм, що знецінює публічність процесу. Це пряме порушення суддівської етики щодо тактовності та стриманості.	
Прошу мені організувати робоче місце таким чином, що представники медіа або сторонні особи не мали можливості знімати моє робоче місце.	Вам якусь ширму поставити чи шо? Не можу зрозуміти	Це "чи шо?" – Це не просто мовна неохайність. Це виразний прояв неповаги. Коли суддя висміює питання безпеки та професійної гігієни прокурора, він руйнує серйозність процесу. Суддя має право відмовити в клопотанні, але він не має права перетворювати сторону процесу на об'єкт кпин.	
	Ну тут флешка, я не зчитувач, не знаю, як ви будете дивитися. У вас є ноутбук,	Це демонстративне знецінення процесуальної дії. Замість серйозного розгляду	

	5:10 можете собі там відкрити флешку, показати, що там є.	доказів суддя створює в залі атмосферу недовіри до захисту, подаючи це під соусом “жарту”	
Дорогі друзі, це що? я просто хочу сказати, що отаких прокурорів треба садити, тому що він виконує політичне замовлення. 1:20:16	Води вам не потрібно, щоб заспокоїлись? 1:20:18 Будь ласка, заспокойтеся. Ми тут в суді, а не десь там в парламенті. Я знаю, що парламент – від слова «парле», говорити 1:20:25		
ми голосували за те, щоби 1:20:30	слава Богу, за мене ви не голосували 1:20:32		
І це що? Північна Корея, чи 2:12:17 це сталінський режим, чи що це взагалі таке? Нашу рідну Україну перетворили 2:12:23 просто в базу для отаких спецоперацій. Ну, це ж не правосуддя і це не 2:12:28 антикорупційна боротьба.			

Я буду тут доки країна не буде звільнена від цього, по суті, фашистського режиму 1:22:53			
Ви розумієте взагалі до якого абсурду все це дійшло? Крім суду? Ніхто 2:18:07 це не зупинить, розумієте? Тому що немає сьогодні в країні інстанції, яка може зупинити цей, ну, вже 37-й рік. Реально, 2:18:16 це сталінізм. Це тройками уже скоро будуть судити.	Ви розумієте, в 37-му році не обирали запобіжки, Юліє Володимирівно. 2:18:22	Це етичне дно. Жартувати на тему сталінського терору в судовому засіданні – це цинізм, який обнуляє емпатію та зневажає гідність будь-якої людини, що перебуває під тиском системи.	
	Дякую за звіт про виконану роботу. 2:20:32		

Безперечно, у результаті виконання такого практичного завдання учасники та учасниці «не словом, а ділом» зможуть напрацювати / удосконалити навики *courtroom management* та будуть більш готові до ймовірних несподіванок під час судових засідань.

Таким чином, вибір методів повинен визначатися навчальними цілями й очікуваними результатами та придатністю конкретного методу для досягнення очікуваних навчальних результатів.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

Процес формування програми (порядку денного, англ. *Agenda*) описаний у Методичних рекомендаціях (2017)[20].

Важливо, однак, наголосити, що розробники формують два варіанти програми – перший (як правило, обсягом 1–2 сторінки) для учасників та учасниць, тоді як значно об'ємніший другий варіант – для тренерів (із необхідними нотатками з «підказками»); приклади наведені як у зазначених Методичних рекомендаціях (2017)[21], так і в інших публікаціях[22]. Звісно, наведені у них приклади – не єдино можливий формат оформлення тренерського варіанту. Деякі тренери використовують власні розробки («матриці», «схеми» тощо). Їхня функція, по суті, та сама – допомогти тренерам (контролювати час, вчасно підготуватися до зміни активності, виконати попередні підготовчі дії і т. п.).

Іноді робота над курсом вимагає не лише програми, але й розроблення оптимального формату курсу. Зокрема, курс може складатися з кількох модулів (сесій), які проводяться періодично; у такому випадку, окрім програми, доречно скласти розклад і перед запуском курсу, а також під час вступного модуля довести його до відома учасників та учасниць.

Приклад 12

Базовий курс «Судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України», що розроблений та впроваджений за підтримки Проєкту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень. Фаза II» (2022)

[20] Див. С.51-52.
[21] Див. приклади 10 та 11 на с. 52-59.
[22] Див.: Навчально-методичний посібник для тренерів навчального курсу для суддів «Застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя» / Упорядник: Фулей Т. І. К.: ВАІТЕ, 2017. С. 13–19. http://www.nsj.gov.ua/files/1506325766general%20trainers-p5.pdf.

СТРУКТУРУВАННЯ МАТЕРІАЛУ КУРСУ

Структурування навчального матеріалу, як і весь процес роботи над курсом, визначається цілями та очікуваними результатами. За останній час підхід розробників до цього етапу роботи змінився, що зумовлено низкою чинників:

- появою нових матеріалів, передусім аналітичних, яких не було раніше (до прикладу, підготовлених Секретаріатом ЄСПЛ постатейних посібників або тематичних інформаційних довідок, розміщених на Платформі обміну знаннями ЄСПЛ, посібників, підготовлених Агенцією основоположних прав ЄС (FRA) тощо);
- наявністю у відкритому доступі значної кількості судових рішень, зокрема, рішень міжнародних (ЄСПЛ, Суду справедливості ЄС, міжнародних кримінальних судів і трибуналів) та іноземних судів;
- доступністю національної судової практики (рішень у ЄДРСР);
- наявністю у відкритому доступі відеозаписів (розміщених на YouTube, каналах державних органів та установ, неурядових організацій, приватних осіб), які можна використати з навчальною метою – виступів на наукових конференціях, круглих столах, вебінарах і т. д.), а також відеозаписів судових засідань, засідань органів суддівського врядування та ін.;
- наявністю дистанційних курсів, до прикладу, на платформі HELP;
- можливостями застосування ШІ, зокрема для перекладу документів;
- наявністю у відкритому доступі результатів (звітів) багатьох досліджень тощо.

Тому якщо ще 10–15 років тому для розробників викликом був пошук матеріалу, то зараз актуальнішим питанням є його відбір, оскільки матеріалу є занадто багато, і його неможливо опрацювати за обмежений час.

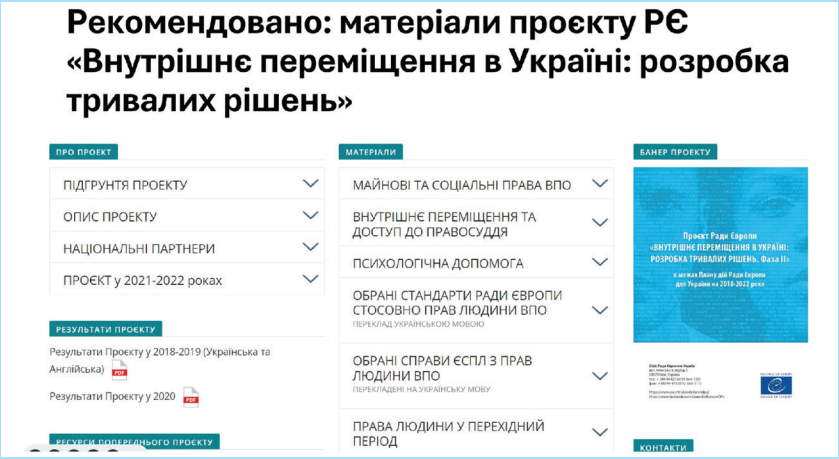
Тому завдання цього етапу – ураховуючи обмежені часові ресурси навчального заходу – здійснити структурування матеріалу таким чином, щоб досягнути навчальних цілий. Це досягається:

- відбором матеріалу для попереднього опрацювання;
- підготовкою матеріалу, що буде використаний під час тренінгу, у т. ч. для:
  - лекцій;
  - виконання практичних завдань (індивідуально або в малих групах);
  - роздавальних матеріалів (у т. ч. у форматі опорного конспекта, робочого зошита і под.);
  - демонстрації в ході інших активностей (модерованого обговорення, підбиття підсумків);
- підбором матеріалу для подальшого опрацювання після тренінгу.

Деякі із джерел можуть бути згодом оформлені і продемонстровані на слайдах під час презентацій, інші – надані списком чи через QR-коди.

До прикладу, під час базового курсу «Судовий захист прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України», що розроблений та впроваджений за підтримки Проєкту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень. Фаза II» (2022) учасникам та учасницям було рекомендовано, серед іншого, опрацювати матеріали попередньої фази проєкту та інші доречні посібники, що є у відкритому доступі:

Приклад 13

Приклад 14

Курс HELP Internal displacement українською: 5 модулів

Інший приклад оформлення рекомендованих джерел – для курсу із запобігання та протидії дискримінації – через гіперлінки.

Приклад 15

Тренінг «Запобігання та протидія дискримінації»

Рекомендовані джерела (для подальшого опрацювання):

Посібник з європейського антидискримінаційного права https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Handbook_non_discri_law_UKR

Посібник зі статті 14 та Протоколу 12 https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_14_art_1_protocol_12_ukr

Дискримінація через застосування насильства https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/discrimination-through-violence-ukr

Захист від мови ворожнечі https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/protection-against-hate-speech-ukr

Дискримінація та імміграція https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/discrimination-and-immigration-ukr

Посібник «Застосування норм законодавства Європейського Союзу у практиці Європейського суду з прав людини» https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_eu_law_in_echr_case-law_ukr

Викриття мотивів упередженості в злочинах: підбірка справ Європейського суду з прав людини https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-unmasking-bias-motives-paper_ukr.pdf

Таким чином, розробники можуть обрати різноманітні способи подання рекомендованих джерел.

Наступні два приклади ілюструють окремі джерела, що використовувалися у курсі «Людиноцентричний підхід до забезпечення підтримки та захисту прав потерпілих».

Приклад 16

«Участь потерпілого в кримінальному процесі є необхідністю через потребу встановити обставини вчинення проти нього злочинних дій. Часто це становить для нього великий виклик, особливо якщо він був травмований подією, що майже завжди трапляється з жертвами воєнних злочинів. Тому цілком природно, що жертва очікує, що її роль у судовому процесі буде розглядатись як важлива.»

«Потреба потерпілого розповідати у кримінальному провадженні про пережите ним під час злочинного діяння вступає в конфлікт з інтересами обвинуваченого, зокрема з його правом на розгляд справи не тільки справедливим судом, а й протягом розумного строку. Цей неминучий конфлікт вирішується на шкоду потерпілому, який часто, на його думку, не отримує реальної і достатньої можливості розповісти все, що є для нього важливим і має бути висловлено під час судового розгляду.»

Приклад 17

Таким чином, структурування матеріалу – для попереднього опрацювання, використання під час тренінгу чи для подальшої роботи – має велике значення для ефективності навчання. Розглянемо детальніше його складові.

ВІДБІР МАТЕРІАЛУ ДЛЯ ПОПЕРЕДНЬОГО ОПРАЦЮВАННЯ

До прикладу, у тренінгах з вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ, розроблених у 2014–2017 роках, НШСУ запровадила практику попереднього опрацювання суддями до тренінгу рішень ЄСПЛ. Зазвичай йшлося про 5–8 рішень. Ця ініціатива мала низку причин та була спрямована на досягнення конкретних навчальних цілей, а також підвищення ефективності навчального процесу. Учасникам та учасницям тренінгів попереднє опрацювання рішень ЄСПЛ допомагало зрозуміти дію конвенційного механізму захисту прав, яка розкривається через його рішення, і сприяти у набутті знань щодо структури та елементів рішень, засвоєнні лексики, концепцій, вироблених усталеною практикою ЄСПЛ. Тренінги з тематики застосування Конвенції були розроблені таким чином, що передбачали роботу з рішеннями ЄСПЛ протягом усього тренінгу. Так, після структурних вправ (привітання, знайомство та очікування учасників) змістова частина тренінгу починалася з експресопитування (т. зв. «вхідне тестування») за рішеннями ЄСПЛ, які були зазначені для самостійного опрацювання. Далі, під час мінілекцій чи коментарів після презентацій роботи малих груп за результатами виконання практичних завдань викладачі могли опиратися на ці рішення: ставити запитання, наводити приклади чи проводити паралелі, не витрачаючи часу на пояснення фабул та обставин справ і т. п. Тобто рішення ЄСПЛ слугували своєрідними «пазлами» для кожного із курсів, надаючи їм цілісності та завершеності, та робили навчання справді інтерактивним[23].

Згодом підхід до викладання Конвенції та практики ЄСПЛ змінився – по мірі зростання рівня обізнаності суддівського корпусу з конвенційними стандартами Школа відійшла від практики розробки окремих спеціалізованих курсів з практики ЄСПЛ, водночас включаючи рішення ЄСПЛ в усі доречні теми. Важливо при цьому, щоб рекомендовані рішення були ретельно підібрані з огляду на тему тренінгу, навчальні цілі, і не повторювалися в різних курсах, дозволяючи суддям постійно збагачувати свій «знаннєвий багаж».

Відтак, практика попереднього опрацювання рішень ЄСПЛ стала усталеною.

[23] Фулей Т. І., Кучів О. М. Ефективні інтерактивні методи навчання з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті. Київ: ВАІТЕ, 2020. С.14–15; Фулей Т. Впровадження практики ЄСПЛ у суддівську освіту: методичні підходи. Слово Національної школи суддів України. 2017. № 3(20). С. 17–29; Фулей Т., Кучів О. Застосування статті 8 ЄКПЛ: практична цінність методичних підходів. Слово Національної школи суддів України. 2018. № 4 (25). С. 47–63 http://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/Shkola_suddiv_4_2018.pdf

Приклад 18

До прикладу, для тренінгу **«Людиноцентричний підхід до забезпечення підтримки та захисту прав потерпілих»** на попереднє опрацювання обрано такі рішення ЄСПЛ:

1) Сергій Шевченко проти України (Sergey Shevchenko v. Ukraine), заява № 32478/02), рішення від 4 квітня 2006 року, https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-170581 ;

2) M.C. v. Bulgaria, заява № 39272/98, рішення від 4 грудня 2023 року, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61521

3) Басенко проти України (Basenko v. Ukraine), заява № 24213/08, рішення від 26 листопада 2015 року,https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192471

4) Ірина Смірнова проти України (Irina Smirnova v. Ukraine), заява № 1870/05, рішення від 13 жовтня 2016 року, https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-192921

5) Y v Slovenia, заява № 41107/10, рішення від 28 травня 2015 року, https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-163046 en https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-154728

Важливо, щоб відібраний на попереднє опрацювання матеріал, зокрема рішення ЄСПЛ, використовувався під час тренінгу. Це може бути зроблено у різний спосіб. Як вже зазначалося, рішення ЄСПЛ використовуються для експресопитування та пояснення певних концепцій, до них можна звертатися під час мінілекцій – для виконання практичних вправ (як це було продемонстровано на прикладі ХХ), а також як елемент звернення до досвіду учасників та учасниць («Хто пригадає, у якому з рішень ЄСПЛ, що надавалося на попереднє опрацювання, ЄСПЛ застосував концепцію....?»), тим самим підвищуючи інтерактивність.

Окрім того, під час лекції тренер може продемонструвати приклади опрацювання рішень, зокрема за допомогою ШІ.

Приклад 19

Справа	Ознака	Суть інциденту	Системний збій
Картер (Karter)	**Сексуальна орієнтація**	Напад на гей-активіста з гомофобною лайкою.	Ігнорування показань потерпілого; звичайна кримінальна кваліфікація унеможливила викриття мотиву.
Узу (Uzu)	**Раса**	Напад у метро на 16-річного афроукраїнця (расистські образи).	Зволікання з експертизами; маніпулятивне використання висновку лінгвіста для закриття справи.
Загубня (Zagubnya)	**Релігія**	Напад православного священника з палицею на Свідків Єгови.	Хибна кваліфікація релігійної ненависті як раптово виниклих неприязних відносин або звичайного хуліганства.

Рішення ЄСПЛ – не єдиний матеріал, який доречний для попереднього опрацювання. Ними можуть бути: аналітичний звіт чи результати дослідження (для подальшого модерованого обговорення), відеозапис лекції чи її частини, проходження курсу HELP, документ та коментар до нього та ін. Важливо, щоб розробники курсу розуміли, яким чином попередньо опрацьовані матеріали будуть використані в ході його проведення.

СТРУКТУРНІ ВПРАВИ

Зазвичай тренінги починаються та закінчуються структурними вправами, які описані у попередній публікації[24]. Водночас перед розробниками можуть постати запитання щодо структурних вправ, зокрема:

- Чи потрібно проводити вправу «знайомство», якщо учасники вже знайомі між собою?
- Чи потрібно проводити вправу при навчанні онлайн?
- Яким чином урізноманітнити проведення цієї вправи?

Нижче пропонується кілька варіантів для очних тренінгів:

«Обери…». Учасники та учасниці обирають із запропонованого тренером переліку слово (або картинку), з яким себе асоціюють, і представляючись, пояснюють вибір.

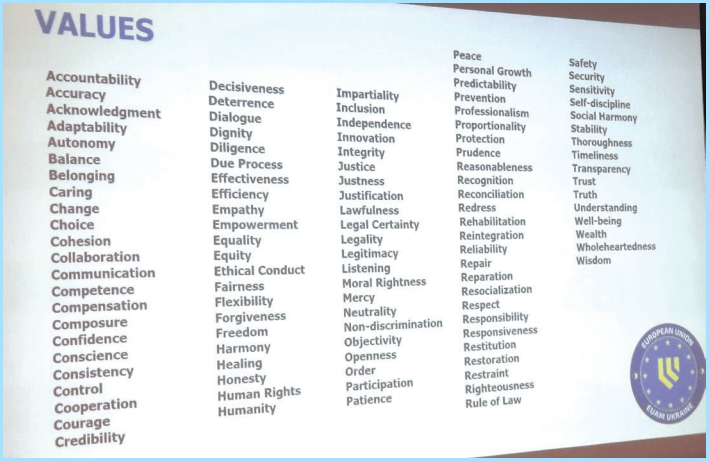
Картинки можуть стосуватися хобі або варіанту проведення дозвілля (якщо «прихована мета» тренінгу – дещо відновитися чи перезавантажитися, або якщо тренінг тривалий і учасникам та учасницям варто ближче познайомитися, щоб далі ефективно співпрацювати), тоді як слова – особистих або професійних якостей, цінностей та ін.

До прикладу, ця вправа у варіанті «Цінності» була використана під час очної зустрічі англомовного дискусійного клубу для суддів[25], що була організована Національною школою суддів України за підтримки Консультативної місії ЄС в Україні 23–24 березня 2026 року в Києві.

[24] Фулей Т. І., Кучів О. М. Ефективні інтерактивні методи навчання з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті. Київ: ВАІТЕ, 2020. С. 24–35.
[25] Карати чи домовлятися: судді шукають компроміс у дискусіях. https://www.nsj.gov.ua/ua/news/karati-chi-domovlyatisya-suddi-shukaut-kompromis-u-diskusiyah/

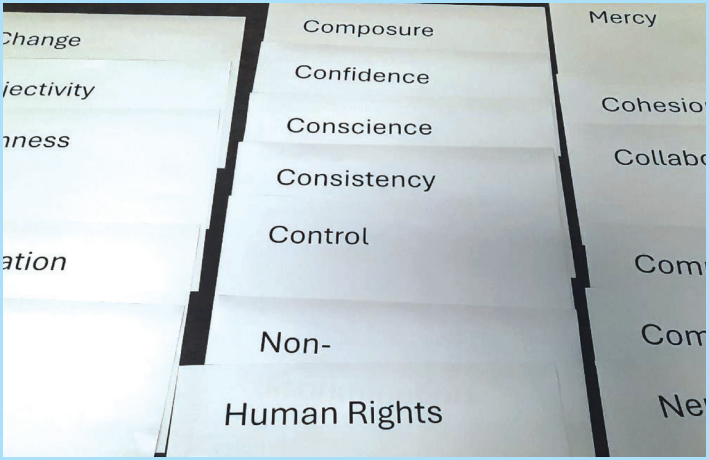
Приклад 20

Вправа-знайомство «Цінності». Учасникам та учасницям запропонували перелік цінностей, пов'язаних із здійсненням правосуддя або якостями судді.

Усі слова були відображені на екрані, а самі аркуші з цінностями були розкладені на окремому столі, учасники та учасниці підходили та обирали аркуш, а на звороті писали своє ім'я, і таким чином утворювалася табличка.

Представляючись, кожен «розкривав» свою цінність через обране слово.

Нижче наведені слова, які пропонувалися на цьому заході.

- Accountability – Підзвітність
- Accuracy – Точність
- Acknowledgment – Визнання / Підтвердження
- Adaptability – Адаптивність
- Autonomy – Автономія
- Balance – Баланс
- Belonging – Приналежність
- Caring – Турбота
- Change – Зміни
- Choice – Вибір
- Cohesion – Згуртованість
- Collaboration – Співпраця
- Communication – Комунікація
- Competence – Компетентність
- Compensation – Компенсація / Відшкодування
- Composure – Самовладання
- Confidence – Впевненість
- Conscience – Совість
- Consistency – Послідовність
- Control – Контроль
- Cooperation – Співробітництво
- Courage – Мужність
- Credibility – Достовірність / Довіра
- Decisiveness – Рішучість
- Deterrence – Стримування
- Dialogue – Діалог
- Dignity – Гідність
- Diligence – Старанність
- Due Process – Належна правова процедура
- Effectiveness – Результативність
- Efficiency – Ефективність
- Empathy – Емпатія
- Empowerment – Розширення можливостей
- Equality – Рівність
- Equity – Справедливість / Рівноправність
- Ethical Conduct – Етична поведінка
- Fairness – Чесність / Справедливість
- Flexibility – Гнучкість
- Forgiveness – Прощення
- Freedom – Свобода
- Harmony – Гармонія
- Healing – Зцілення
- Honesty – Чесність
- Human Rights – Права людини
- Humanity – Людяність
- Impartiality – Неупередженість
- Inclusion – Інклюзивність
- Independence – Незалежність
- Innovation – Інноваційність
- Integrity – Доброчесність / Цілісність
- Justice – Правосуддя / Справедливість
- Justness – Справедливість (об'єктивна)
- Justification – Обґрунтування
- Lawfulness – Правомірність
- Legal Certainty – Правова визначеність
- Legality – Законність
- Legitimacy – Легітимність
- Listening – Уміння слухати
- Moral Rightness – Моральна правота
- Mercy – Милосердя
- Neutrality – Нейтралітет
- Non-discrimination – Недискримінація
- Objectivity – Об'єктивність
- Openness – Відкритість

- Order – Порядок
- Participation – Участь
- Patience – Терпіння
- Peace – Мир
- Personal Growth – Особистісне зростання
- Predictability – Передбачуваність
- Prevention – Запобігання
- Professionalism – Професіоналізм
- Proportionality – Пропорційність
- Protection – Захист
- Prudence – Обачність / Розсудливість
- Reasonableness – Розумність
- Recognition – Визнання
- Reconciliation – Примирення
- Redress – Відшкодування шкоди
- Rehabilitation – Реабілітація
- Reintegration – Реінтеграція
- Reliability – Надійність
- Repair – Відновлення
- Reparation – Репарація
- Resocialization – Ресоціалізація
- Respect – Повага
- Responsibility – Відповідальність
- Responsiveness – Чуйність / Оперативність
- Restitution – Реституція
- Restoration – Відновлення
- Restraint – Стриманість
- Righteousness – Праведність
- Rule of Law – Верховенство права
- Safety – Безпека (фізична)
- Security – Безпека (загальна/захищеність)
- Sensitivity – Чутливість
- Self-discipline – Самодисципліна
- Social Harmony – Соціальна гармонія
- Stability – Стабільність
- Thoroughness – Ретельність
- Timeliness – Своєчасність
- Transparency – Прозорість
- Trust – Довіра
- Truth – Правда
- Understanding – Розуміння
- Well-being – Благополуччя
- Wealth – Добробут / Багатство
- Wholeheartedness – Щирість / Цілковита відданість
- Wisdom – Мудрість

Наступний приклад ілюструє ще один варіант ціннісної вправи-знайомства, яка була використана під час тренінгу (Львів, 20 березня 2026)[26].

Приклад 21

«Суддівське розуміння справедливості». Кожному учаснику/учасниці необхідно написати на стікері три слова, з якими асоціюється справедливість, і, представляючись, називав ці 3-и слова. Згодом ці слова-асоціації були використані тренеркою в інтерактивній лекції, щоб продемонструвати, із чим асоціюється справедливість у потерпілих від злочинів.

[26] Потерпілі в центрі правосуддя: як змінюються підходи до їх захисту https://nsj.gov.ua/ua/news/poterpili-v-centri-jdgfuysd-yak-zmin/

Приклад 22

«Представлення на видиху» – учасники та учасниці стають у коло та по черзі (як правило, по праву руку, тобто проти годинникової стрілки) представляються «на видиху» (скільки вистачить повітря). Зазвичай називають ім'я та звідки приїхали, іноді – додають побажання, очікування або кілька слів про себе. Перевага вправи – відчуття згуртованості та швидкість проведення.

Приклад 23

Знайомство **«кидай кубик»** – вправа виконувалася у малих групах (за столами), кожен за столом двічі кидає кубик, перша цифра, яка випаде – номер розділу із запропонованого тренером переліку питань, друга – номер питання у цьому розділі. Вправа була використана на тренінгу для тренерів з гейміфікації[27], питання, згруповані у розділи, стосувалися тренерського досвіду. Для суддів, які не є тренерами, її можна адаптувати у варіант «Грані компетентності».

Окрім знайомства, важливою структурною вправою є висновки наприкінці тренінгу чи його структурних елементів (модулів, сесій). Якщо тренінг кількаденний, доречно робити також проміжний feedback на початку кожного дня. Заключні висновки не варто підміняти подяками організаторам, а зворотний зв'язок щодо змісту та методики проведення тренінгу – питаннями про задоволеність логістикою.

[27] Гейміфікація та штучний інтелект: як навчають тренерів для суддів нової генерації. https://nsj.gov.ua/ua/news/geymifikatsiya-ta-shtuchniy-intelekt-yak-navchaut-treneriv-dlya-suddiv-novoi-generatsii/

ВХІДНЕ ЕКСПРЕСОПИТУВАННЯ

Питання для еспресопитування є одним із видів структурування навчального матеріалу. Цілі та види експресопитування наведені у посібнику[28], тому матеріал для експресопитування має слугувати досягненню навчальних цілей: актуалізації знань, перевірці опрацювання матеріалу, засвоєння нового матеріалу, діагностуванню ставлення до певної проблеми та ін.

Експресопитування можуть бути як самостійними елементами у програмі (до прикладу, «вхідне» та «вихідне» тестування), так і включеними в інші елементи (інтерактивні мінілекції, модеровані дискусії тощо), або проводитися за допомогою пристроїв та платформ (через QR-коди або лінки на опитувальники) з виведенням на екран або шляхом «голосування» різнокольоровими картками (стікерами), супроводжуватися коментарями тренерів одразу після питання або згодом в іншому елементі тренінгу.

Мета, зміст та форма проведення експресопитування взаємопов'язані. Найбільш ресурсовитратними є експресопитування для «вхідного» та «вихідного» тестування) за матеріалом, який надавався для попереднього опрацювання. Кілька прикладів наведено нижче.

Приклад 24

У справі «Басенко проти України» заявник, якому заподіяні/завдані тілесні ушкодження середньої тяжкості, був позбавлений можливості брати участь у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду та постановлення вироку і був позбавлений можливості оскаржити вирок. Порушення якої норми ЄКПЛ встановив ЄСПЛ?

1) пункту 3(b) статті 6 ЄКПЛ (Право на справедливий суд),
2) пункту 3(a) статті 6 ЄКПЛ (Право на справедливий суд),
3) пункту 1(a) статті 5 ЄКПЛ (Право на свободу та особисту недоторканність),
4) процесуальний аспект статті 3 ЄКПЛ (Заборона катування).

Доречність та важливість вибору цієї справи ЄСПЛ, як і доречність тестового запитання демонструють результати експресопитування під час тренінгу – вони не є одностайними. Отже, питання виконує свою функцію. По-перше, воно сигналізує тренерам, що учасники та учасниці не опрацювали рекомендовані рішення ЄСПЛ (щодо цього не варто мати ілюзій); по-друге, це питання розмежовує тих, хто знає сфери дії статей Конвенції, від тих, хто їх не знає; по-третє, воно слугує досягненню навчальної мети, та її вимірювальності (під час вихідного експресопитування).

[28] Фулей Т. І., Кучів О. М. Ефективні інтерактивні методи навчання з питань застосування Конвенції та практики ЄСПЛ у суддівській освіті. Київ: ВАІТЕ, 2020. С. 61–75.

5. У справі «Басенко проти України» заявник був позбавлений можливості брати участь у національному провадженні на стадії судовог... Порушення якої норми ЄКПЛ встановив ЄСПЛ?
17 відповідей

У чому особливість цього питання? Хоча формально це питання «за опрацьованими рішеннями ЄСПЛ до тренінгу», насправді, це питання – на знання сфери дії статей Конвенції, незалежно від того, на прикладі якої справи подібне питання сформульоване. Складене немовби на підставі конкретного рішення ЄСПЛ, з основи питання вбачається, що заявнику заподіяні тілесні ушкодження, отже, він – потерпілий. І саме тому, що заявник – потерпілий, то перші три варіанти – помилкові, яке б рішення ЄСПЛ не наводилося в основі, бо стаття 6 Конвенції (у кримінальній частині) стосується прав обвинуваченого – як пункт 3(a), так і пункт 3(b) статті 6 (перші два варіанти відповідей), а пункт 1(a) статті 5 Конвенції (третій варіант) стосується законного ув'язнення особи після засудження її компетентним судом. Тобто єдиною правильною відповіддю є четвертий варіант. Однак його обирає приблизно половина учасників та учасниць.

5. У справі «Басенко проти України» заявник був позбавлений можливості брати участь у національному провадженні на стадії судовог... Порушення якої норми ЄКПЛ встановив ЄСПЛ?
24 відповіді

Що ж до нотаток тренера, то варто також підготувати витяг із рішення ЄСПЛ, щоб за потреби, у випадку виникнення додаткових питань учасників та учасниць, мати одразу «під рукою» джерело.

Приклад 25

Витяг із рішення ЄСПЛ у справі «Басенко проти України» для коментаря тренера (під час «вихідного» експресопитування)

«71. З огляду на зазначене вище, Суд вважає встановленим той факт, що заявника не було повідомлено про закінчення досудового слідства у справі щодо С., а також про судовий розгляд його справи та постановлений йому вирок. Отже, заявник був позбавлений можливості брати участь у національному провадженні на стадії судового розгляду та постановлення вироку і, таким чином, був позбавлений можливості оскаржити вирок С., який він вважав невідповідним.

(γ) Висновки

72. Вищенаведених міркувань достатньо для того, щоб дати Суду змогу дійти висновку, що органи влади не провели ефективного розслідування жорстокого поводження, якого зазнав заявник, у зв'язку з тим, що не забезпечили необхідної швидкості провадження та ефективного доступу заявника до процедури розслідування.

73. Отже, було порушення процесуального аспекту статті 3 Конвенції.»

Інший приклад питання для експресопитування цього ж курсу.

Приклад 26

У справі «Y. проти Словенії» які заходи НЕ були вжиті судом (слідчим суддею) для недопущення подальшого травмування потерпілої та захисту її права на особисту недоторканність під час кримінального провадження щодо сексуального насильства?

1. Під час дачі потерпілою показань суд неодноразово оголошував перерви у судовому засіданні на декілька хвилин або переносив засідання на інші дати.

2. Головуюча суддя попередила підсудного під час допиту заявниці як свідка обвинувачення, щоб він не повторював запитання і заборонила йому ставити деякі із запитань.

3. Головуюча суддя дозволила обвинуваченому особисто допитувати потерпілу.

4. Потерпіла давала показання слідчому судді за відсутності обвинуваченого та його захисника (обвинуваченого видалили із зали суду).

Приклад 27

Витяг із рішення ЄСПЛ у справі «Y. проти Словенії» для коментаря тренера (під час «вихідного» експресопитування)

«114. Суд бере до уваги той факт, що національні органи влади і, зокрема, суддя, яка головувала на судовому процесі, про який йдеться, мали тонке завдання: забезпечити баланс між конкуруючими інтересами та ефективне здійснення підсудним своїх прав на правову допомогу та на допит свідків обвинувачення. Вірно й те, що було вжито цілий ряд заходів для недопущення подальшого травмування заявниці. Показання слідчому судді вона давала за відсутності обвинуваченого та його захисника, публіку не допустили на судовий розгляд, і під час дачі нею показань у судовому засіданні обвинуваченого видалили із зали суду (див. пункти 18, 29, 31 і 34 вище). З огляду на стресовий стан заявниці під час дачі нею показань та під час допиту її як свідка обвинувачення суд неодноразово оголошував перерви у судовому засіданні на декілька хвилин або переносив засідання на іншу дату (див. пункти 31, 37 і 38 вище). Головуюча суддя також попередила підсудного під час допиту заявниці як свідка обвинувачення, щоб він не повторював запитання і заборонила йому ставити деякі із запитань (див. пункт 36 вище). Однак, на думку Суду, те, що між заявницею і підсудним раніше існували певні стосунки, інтимний характер предмета розгляду, а також юний вік заявниці – коли мали місце стверджувані сексуальні посягання, вона була підлітком – все це свідчило про особливу чутливість питань, які розглядалися, і вимагало від органів влади відповідного чутливого підходу до здійснення зазначеного кримінального провадження. Зважаючи на кумулятивний ефект досліджених вище факторів, які негативно позначилися на особистій недоторканності заявниці (див. пункти 107-113 вище), Суд визнає, що спричинений ними стрес значно перевищував рівень дискомфорту, який неминуче відчуває жертва стверджуваного сексуального насильства, коли дає показання, і тому не може бути виправданий вимогами справедливого судового розгляду.

115. Отже, Суд вважає, що умови, за яких здійснювалося провадження в цій кримінальній справі, не забезпечували необхідного захисту прав заявниці, щоб дотримати належний баланс між її правами та інтересами, гарантованими статтею 8, і правами X на захист, гарантованими статтею 6 Конвенції.

116. Таким чином, мало місце порушення статті 8 Конвенції.»

ІНТЕРАКТИВНІ МІНІЛЕКЦІЇ

Навряд чи хоч один навчальний курс обходиться без мінілекцій, однак розробникам необхідно пам'ятати їх переваги та обмеження. Презентації, які супроводжують мінілекцію, не мають бути надто великими (у деяких тренерів трапляються і 80 слайдів) та не повинні бути переобтяжені текстом, слайди мають мати певний сенс, ілюструвати ключові моменти, сприяти досягненню навчальних цілей.

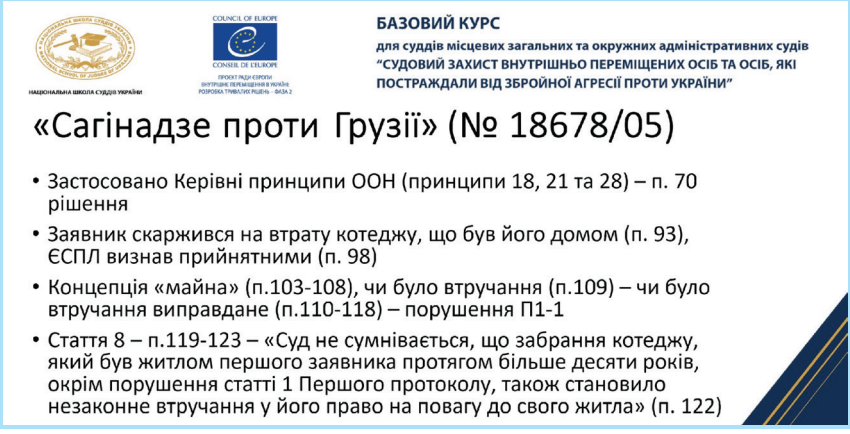
Наступні приклади ілюструють структурування інформації на слайдах, що використовуються під час лекції.

Приклад 28

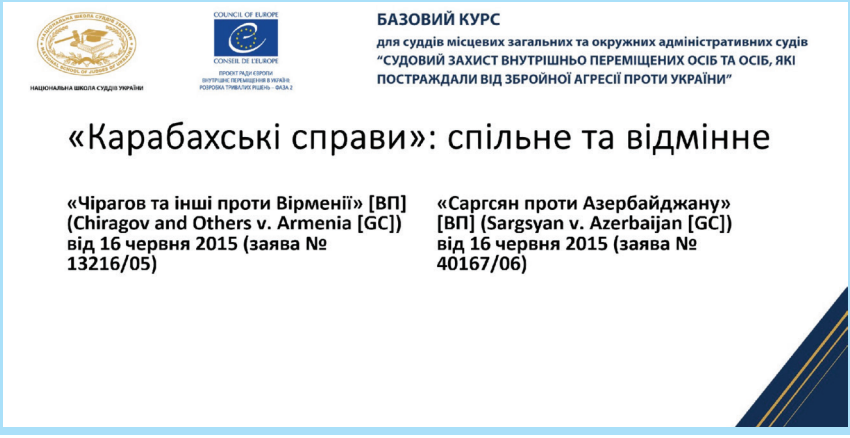

Ще один слайд із цієї лекції, у якому розкриваються ключові моменти конкретного рішення ЄСПЛ:

Приклад 29

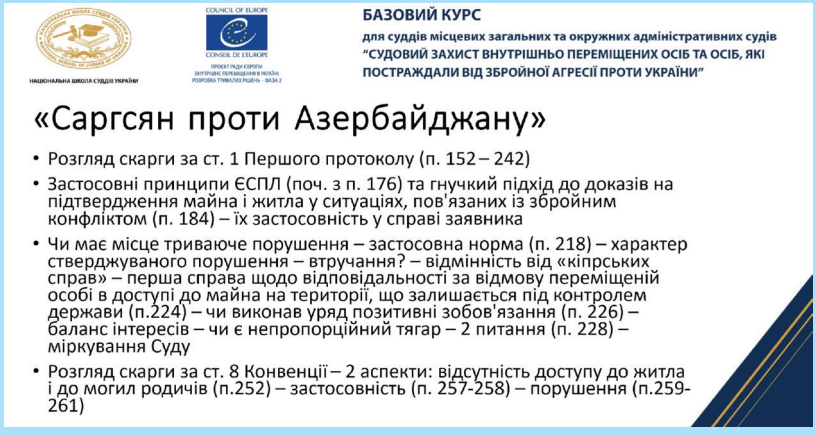
Порівняльний аспект рішень (прийнятих в один день Великою палатою ЄСПЛ) – в ході запитань до учасників та учасниць, однак слайд лаконічний і містить лише реквізити рішень.

Приклад 30

Наступний слайд розкриває особливості конкретного рішення, і в той же час – алгоритм роботи з ним.

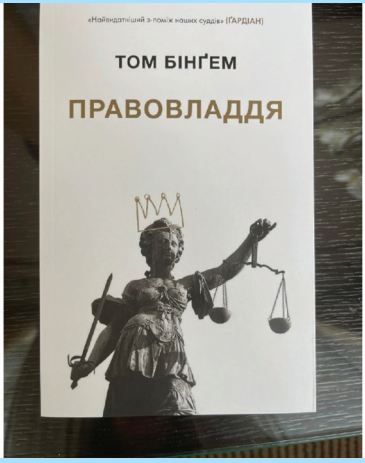
Приклад 31

Наступний приклад використаний для інтерактивної лекції з верховенства права. При цьому в ньому акцентується на 4-х моментах: внеску судді Бінґема в розвиток сучасної концепції «Верховенства права», труднощах українського юридичного перекладу, у т. ч. пов'язані з терміном (та кон-

цепцією) the rule of law, власному досвіді авторки лекції, пов'язаному із цією книжкою, та рішенню ЄСПЛ у справі «Прітті проти Сполученого Королівства» (2002), де у п. 14 ЄСПЛ навів розлогу (багатосторінкову) цитату з рішення лорда Бінґем, який розглядав цю справу як суддя апеляційної інстанції (у цій справі – Палати лордів) – і приклад, яким чином національний суд іншої держави застосував Конвенцію у цій справі (особливо враховуючи, що це понад 20 років тому), вартий опрацювання українськими суддями, тим паче з огляду на наявність професійного перекладу повного тексту цього рішення українською мовою на сайті rada.gov.ua[29].

Приклад 32

- "Великою мірою труднощі українського юридичного перекладу закорінені в нашому колоніальному минулому. Не секрет, що українські переклади часто робили не з англійського оригіналу, а з російського перекладу, ... У колективній свідомості фахової спільноти сформувалися інтелектуальні матриці, що десятиліттями тиражували різні термінологічні покручі – **росіянізми за формою і совєтизми за змістом**. це був один із елементів імперської ... політики...". (Богдан Ажнюк, директор інституту мовознавства імені О. Потебні НАН України)

- Прітті проти Сполученого Королівства (заява № 2346/02), рішення 29.04.2002, п.14 рішення

Нотатки до слайда

Книжка "The Rule of Law" Тома Бінґема, безсумнівно, є тією, яка має значний вплив і формує розуміння концепції the rule of law, щонайменше в Європі та в англомовному світі. Варто згадати, що основою книги, опублікованої у 2010 році, слугувала однойменна лекція, виголошена лордом Бінґемом у Центрі публічного права Кембриджського університету.

Важливо, що вона вийшла в українському перекладі, бо вітчизняний законодавець, до прикладу, у ст. 6 КАС чи ст. 8 КПК сформулював дещо іншу концепцію. І якщо правовладдя, як зазначав і Т. Бінґем, і повторювали інші учасники під час презентації його книги українською мовою, яка відбулася 14 червня 2024 року, це своєрідна нова релігія – то ми маємо, метафорично висловлюючись, Євангеліє від Бінґема, видане українською мовою.

[29] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210#Text

Богдан Ажнюк, директор інституту мовознавства імені О. Потебні НАН України, під час презентації зазначив: "Великою мірою труднощі українського юридичного перекладу закорінені в нашому колоніальному минулому. Не секрет, що українські переклади часто робили не з англійського оригіналу, а з російського перекладу, … У колективній свідомості фахової спільноти сформувалися інтелектуальні матриці, що десятиліттями тиражували різні термінологічні покручі – росіянізми за формою і совєтизми за змістом. це був один із елементів імперської … політики…". Ця політика досі триває – можливо, неусвідомлено, однак, до прикладу, у підручнику з адміністративного судочинства, що вийшов друком у 2024 році, є посилання на RoL Checklist у перекладі російською, а не українською чи на оригінал англійською, і це не настільки безневинно, як видається на перший погляд.

Власний досвід: свого часу я звернула увагу на книгу Т. Бінґема у книгарні Ради Європи у Страсбурзі завдяки відгуку на обкладинці – «It's explains, clearly, simply, powerfully, to a lay audience, what the rule of law means», – що належав адвокатці, яка представляла в Європейському суді з прав людини заявницю у справі «Прітті проти Сполученого Королівства» (2002), і саме завдяки цій справі, задовго до доповіді Венеційської комісії (2011), я дізналася про лорда Бінґема Корнхілського, який розглядав її на національному рівні.

Ця справа інколи наводиться суддями як «справа про евтаназію», однак це дуже спрощене її подання. Ця справа має дуже багато вартих уваги аспектів, і на запитання «Яке б одне рішення ЄСПЛ варто прочитати?» – я б рекомендувала саме це рішення. Воно формує правосвідомість.

До прикладу, якою є назва справи на національному рівні? Чи має це значення? Чи можна в Україні уявити справу, яка б мала назву «Глава держави в інтересах особи, яка перебуває у вразливому становищі, проти Генерального прокурора та Міністра внутрішніх справ»?

Загалом п. 14 рішення ЄСПЛ (який за обсягом становить понад половину тексту усього рішення ЄСПЛ) викладено рішення лорда Бінґема. Початок такий:

«14. Заявниця звернулася з апеляцією до Палати лордів. 29 листопада 2001 року Палата лордів відхилила її апеляцію і підтвердила правомірність рішення апеляційного відділу Високого суду правосуддя. У рішенні, винесеному в прецедентній справі "Королева щодо заяви пані Діани Прітті (апелянт) проти генерального прокурора (відповідач) та міністра внутрішніх справ (заінтересована сторона)", лорд Бінґем Корнхілський зазначив:

"1. Жодна людина із звичайною сприйнятливістю не може залишитися байдужою, дізнавшись про жахливе випробування, яке випало на долю апелянта, пані Діани Прітті".».

Таким чином, цей слайд мінілекції слугує кільком навчальним цілям цього курсу, а також є своєрідною «підводкою» до іншої теми – щодо людиноцентричного підходу – розроблення якого здійснювалося у той час.

Часто виникає потреба порівняти національне законодавство з європейськими стандартами – як РЄ, так і ЄС. Зокрема, навчальний курс для суддів «Людиноцентричний підхід до забезпечення підтримки та захисту прав потерпілих», який розроблений НШСУ у співпраці з Консультативною місією Європейського Союзу в Україні у 2025 році, значною мірою базується на Директиві 2012/29/ЄС[30], а сам тренінг слугує виконанню заходів, наведених у п. 252 Дорожньої карти, та спрямований на досягнення Стратегічного результату 2 «Забезпечено ефективне впровадження та дотримання прав жертв злочинів, зокрема, стандартів процесуальних прав у кримінальному провадженні, підтримку та захист жертв, зокрема постраждалих від воєнних та міжнародних злочинів, а також посилено механізми та міжвідомчу координацію у цій сфері» підрозділу 3.8 «Процесуальні права обвинувачених та підозрюваних осіб в кримінальному процесі; права жертв злочинів» розділу «Основоположні права» Дорожньої карти.

Приклад 33

Аспект захисту	Директива 2012/29/ЄС	КПК України
Право на інформацію	Інформація надається з першого контакту та протягом усього провадження	Потерпілий має право знати про закінчення досудового розслідування, судові рішення, а також про внесення змін до обвинувачення (ст. 56, 283)
Індивідуальна оцінка потреб у захисті	Вимагає проведення індивідуальної оцінки ризику вторинної віктимізації та потреб у захисті	Відсутня як окрема, систематична та обов'язкова процесуальна дія. Заходи захисту застосовуються вибірково (ст. 161, 281)
Спеціалізована підтримка	Обов'язкова. Держави-члени забезпечують доступ до спеціалізованих служб підтримки (психологічної, юридичної), включаючи гарячі лінії	Передбачено право користуватися допомогою представника (адвоката). Соціальні та психологічні послуги часто надаються громадськими організаціями

[30] Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA (OJ L 315 of 14. November 2012, p. 57). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32012L0029

Однак інтерактивна лекція – це не лише про слайди. «Інтерактивна» як означення лекції передбачає, що один процес (лекційний, монологічний) переривається іншим процесом для утримування уваги та підвищення ефективності. Це можуть бути запитання до учасників та учасниць, виконання ситуативних завдань, демонстрування відеофрагментів та под.

До прикладу, питання щодо рішень на попереднє опрацювання можна застосовувати не лише окремим блоком на початку тренінгу як «вхідне» тестування, але і «вплести» у мінілекцію, зробивши її інтерактивною.

Приклад 34

Чи стосується юридичної визначеності приписи законодавства щодо строку на апеляційне/касаційне оскарження рішення та його поновлення?

1. Так, це охоплюється легітимними очікуваннями.
2. Так, це охоплюється inter alia.
3. Так, це стосується res judicata.
4. Ні, не стосується юридичної визначеності.

Інший приклад інтерактивності – це демонстрація на слайді завдання. У цій мінілекції це був припис ст. 124 КУпАП – чи відповідає цей припис вимозі юридичної визначеності.

Приклад 35

Приклад 1: чіткість, зрозумілість і точність юридичних норм для забезпечення передбачуваності правовідносин (п. 46)

Стаття 124 КУпАП. Порушення правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна

Порушення учасниками дорожнього руху правил дорожнього руху, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна, -

тягне за собою накладення штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення права керування транспортними засобами на строк від шести місяців до одного року.

Перевагою такого завдання є можливість його застосування під час онлайн-заходів – учасники та учасниці можуть писати короткі відповіді (так/ні або +/-) у чат.

Ще один приклад спрямований до привернення уваги шляхом виділення маркером слова чи фрази, запитання до групи.

Приклад 36

Йдеться про однакове чи рівне ставлення?

Рівність перед законом і недискримінація

Чи в Конституції закріплено принцип однакового ставлення, обов'язок держави сприяти забезпеченню рівності, так само як і право особи на свободу від дискримінації?

Чи забезпечено поважання принципу недискримінації?

Чи гарантовано рівність за приписами права?

Чи ґарантовано рівність перед законом?

Ще один приклад практичних завдань – формулювання невеликого ситуативного завдання (на одному слайді) і серії запитань (на наступному), а також використання певних варіантів виконання цього ж завдання (під час обговорення окремих питань).

Приклад 37

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE

БАЗОВИЙ КУРС

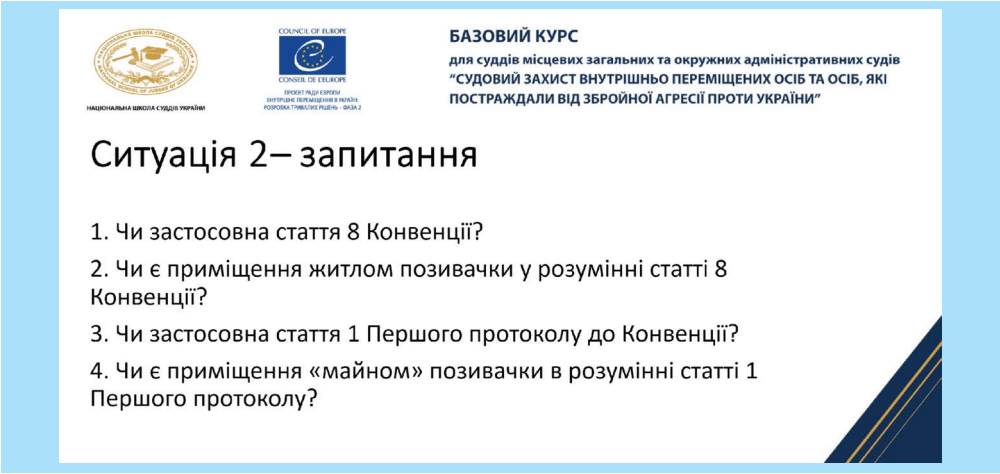
для суддів місцевих загальних та окружних адміністративних судів "СУДОВИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ"

Ситуація 2

Позивачка ОСОБА_1 звернулась до районного суду з позовом до держави Україна в особі Кабінету Міністрів України про відшкодування майнової шкоди.

В період проведення АТО був пошкоджений (знищений) належний позивачці на праві власності об'єкт нерухомості, який є приміщенням перукарні (варіанти – ательє, нотаріальної контори, офісу адвоката, …)

Наступний слайд – запитання до учасників та учасниць.

Наступний приклад демонструє слайд, на якому наведено варіанти для обговорення окремих питань (першого і третього) із ситуації, яка пропонувалася на обговорення:

Приклад 38

Важливим компонентом мінілекцій є включення відеофрагментів виступів

– як варіант «посилання на авторитет», так і для набуття та розвитку навиків через практичні вправи.

Так, у навчальному курсі «Застосування принципу юридичної визначеності в адміністративному судочинстві», розробленого НШСУ за сприяння про-

єкту Ради Європи «Підтримка судової влади України в забезпеченні кращого доступу до правосуддя» (2021–2022 рр.), у ході інтерактивних лекцій були використані відеофрагменти виступу С. Головатого (тоді – судді КСУ) під час підготовки суддів Верховного Суду для лекції «Юридична визначеність як елемент верховенства права», та виступу Г. Юдківської (тоді – судді ЄСПЛ) під час круглого столу «Принцип юридичної визначеності: стандарти Ради Європи та практика судів України» 30 червня 2021 року[31] – для лекції «Якість закону».

Для інтерактивної лекції «Ґендерні аспекти у діяльності голови суду» (2025) було використано кілька відеофрагментів з метою набуття навиків ідентифікації гендерно чутливого / гендерно упередженого мовлення.

Приклад 39

Відео 1. Засідання Вищої ради правосуддя під час конкурсу до Верховного Суду (20.09.2017, час: 3:45:20 – 3:46:08).

«З огляду на сьогоднішній день у Вищому адміністративному суді України накопичилося приблизно 30 тисяч нерозглянутих справ, які звалюються на плечі максимум 25 суддів Касаційного адміністративного суду. Ви молода жінка, у Вас сім'я, у Вас двоє дітей шестилітнього віку, Ви іногородня, сім'я в Дніпрі. Ви змушені будете переїхати в Київ. Як Ви взагалі бачите – Ви справитеся? Ви зможете і зберегти сім'ю, і опікуватися дітьми, і працювати з таким непомірним навантаженням, здійснюючи правосуддя. Це при тому, що ви ніколи в своєму житті жодної справи судової не розглянули»[32].

[31] https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2021/5_2021/specvypusk5.pdf

[32] Засідання Вищої ради правосуддя 14–25.09.2017 (20.09.2017). URL: https://www.youtube.com/watch?v=plXNljWJFv0 (3:45:20 – 3:46:08)

Чимало відеоматеріалів використовувалося при розкритті інших тем. До прикладу, сюжет «Хутір проти України»[33] як ілюстрація справи «Дубецька проти України» – для розкриття питання застосовності ст. 8 ЄКПЛ до справ, які стосуються довкілля, сюжет – «Girl toys vs boy toys: The experiment – BBC Stories»[34] – для демонстрування ґендерних стереотипів, відео із Сенатських слухань про призначення Рут Гінзбург на посаду судді Верховного Суду США – для пояснення історії використання терміна «ґендер», відеосюжет «Український суд примусово відправив двох дітей до Греції»[35] – у семінарі-практикумі «Особливості застосування Гаазької конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980 року)» та ін.

Окрім наведених прикладів, які ілюструють як підвищити інтерактивність розробники можуть спробувати описати мінілекції у формі короткої анотації, щоб переконатися чи охоплені питання, які передбачені навчальними цілями, та показати зв'язок мінілекції з іншими елементами (зокрема, з практичними завданнями) та підкреслити її інтерактивність (зокрема, через роботу з роздавальним матеріалом).

Приклад 40

Під час мінілекції **«Воєнні злочини згідно зі Статутом МКС»**, що супроводжується роботою з роздавальними матеріалами – витягом (або електронною версією) Римського Статуту[36], звертається увага учасників та учасниць на формулювання в офіційному перекладі РС українською мовою: «грубі порушення Женевських конвенцій» (ст. 8 (2) (a) РС) та «інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах» (ст. 8 (2) (b) РС) і розуміння відмінності між ними. Ключовим умінням після цієї мінілекції має стати не лише здатність ідентифікувати збройний конфлікт (міжнародний чи неміжнародний) та описати його ознаки, але й встановити (щоб згодом описати у рішенні національного суду) вимогу зв'язку, яка суттєво відрізняє воєнні злочини від загальнокримінальних і має бути встановлена у кожному конкретному випадку – що поведінка «мала місце в контексті та була пов'язана зі збройним конфліктом» міжнародного чи неміжнародного характеру. Іншим навиком, започаткованим цією мінілекцією, що потім удосконалюватиметься під час виконання практичних завдань, є уміння визначати «захищених осіб» відповідно до Женевських конвенцій (ЖК). У мінілекції ок-

[33] https://tsn.ua/video/video-novini/hutir-proti-ukrayini.html
[34] Girl toys vs boy toys: The experiment - BBC Stories https://www.youtube.com/watch?v=nWu44AqF0iI
[35] https://tsn.ua/video/video-novini/ukrayinskiy-sud-primusovo-vidpraviv-dvoh-ditey-do-greciyi.html
[36] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

реслюються конкретні воєнні злочини, для розуміння яких важливим є опрацювання «елементів злочину» (ст. 9 РС). Якщо «вбивство» чи «катування» знайомі суддям, то інші поняття, до прикладу, «напад на цивільне населення» (ст. 8 (2) (b) (i)), є концептуально новим, а тому потребують більшої уваги. Іншими видами воєнних злочинів, розуміння яких можна виснувати з практики міжнародних трибуналів та які потребують певного рівня ґендерної компетентності, є сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (СНПК) – зауважимо, що СНПК може становити також і злочини проти людяності та/або геноцид, про що йтиметься в наступних мінілекціях. Загалом мінілекція дає огляд основних видів воєнних злочинів, у т. ч. проти населення та проти власності. Розгляд справ щодо застосування заборонених видів зброї потребуватиме звернення до міжнародних конвенцій про таку заборону – перелік окремих з них є в Додатку 1 до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міноборони ще у 2017 році (наказ від 23.03.2017 № 164)[37].

У мінілекціях **«Геноцид»** та **«Злочини проти людяності»** не лише перелічуються форми вчинення цих злочинів, але й розкриваються їх особливості, необхідні при їх кваліфікації, якими є, зокрема, ментальний елемент («подвійний намір» (*dolus specialis*) та намір вчинити заборонене діяння) злочину геноциду та його дискримінаційний характер, спрямований на «намір знищити» одну із чотирьох захищених груп повністю або частково, або ж широкомасштабний та систематичний характер нападу на цивільне населення, характерний для злочинів проти людяності. Важливо наголосити на визначенні поняття «напад, спрямований проти будь-якого цивільного населення» відповідно до ст. 7 (2) (a) Римського статуту та *actus reus* конкретних діянь, які становлять злочини проти людяності; також варто привернути увагу, що перелік груп або спільнот є ширшим у ст. 7 (1) (h), аніж у ст. 6 РС, і є невичерпним, однак охоплює групи або спільноти, які можна ідентифікувати за політичними, культурними, гендерними, як це визначено в п. 3 ст. 7 РС, або іншими ознаками.

[37] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text

АНАЛІЗ СИТУАЦІЙ (КЕЙС-СТАДІ)

Аналіз ситуацій, безперечно, є одним із основних методів, що використовуються в навчанні представників усіх правничих професій, і судді – не виняток. Цей метод широко застосовується і в ході стандартизованих лекцій для підвищення їх інтерактивності – окремі приклади вже наведено вище. Однак найбільш ефективним кейс-стаді є тоді, коли це поєднується з груповою роботою.

Варто пам'ятати, що ситуації (кейси) бувають кількох видів, найчастіше використовуються проблемні – коли немає єдиного «правильного» рішення, а мета завдання – обговорити **проблему** та шляхи її вирішення, або **оціночні** – коли проблеми немає, рішення очевидне, але труднощі полягають у мотивуванні, оцінці.

Нижче наведено кілька прикладів кейс-стаді.

Приклад 41

Фабула справи (курс «Судовий захист прав ВПО та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України» (2022))

Позивачі ОСОБА_1, ОСОБА_2 звернулись до районного суду з позовом до ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, 3-я особа: районна державна адміністрація (РДА) про виселення з квартири АДРЕСА_1 без надання їм іншого житлового приміщення.

Позивачі посилалися на те, що ОСОБА_1 з 1995 р. працює озеленювачем в комунальному підприємстві, проживає в гуртожитку і з 1999 р. перебуває на квартирному обліку в РДА. У грудні 2014 року РДА прийнято рішення про надання їй зі складом сім'ї 2 особи (вона, син – ОСОБА_2) жилого приміщення та видачу ордеру, та видано ОСОБА_1 та ОСОБА_2 ордер, який є єдиною підставою для вселення в жиле приміщення однокімнатної квартири АДРЕСА_1.

В січні 2015 р. ОСОБА_1 та ОСОБА_2 на підставі ордера були зареєстровані за адресою: АДРЕСА_1, і почали звертатись до ЖЕО з приводу ключів від квартири, однак ключів від квартири там не було, і коли в лютому 2015 р. вона з працівниками ЖЕО зламали замки на вхідних дверях зазначеної квартири, то виявилося, що в квартирі мешкає ОСОБА_3 з трьома синами. Відповідачі не заперечували, що вони мешкають в квартирі без належних підстав, однак відмовляються її звільняти.

У лютому 2015 р. ОСОБА_4, ОСОБА_6, ОСОБА_5, ОСОБА_7 взяті на облік як особи, переміщені з тимчасово окупованої території України та районів прове-

дення антитерористичної операції, вони зазначили як місце проживання квартиру за адресою: АДРЕСА_1.

Відповідно до акта від 21.07.2015 року, підписаного комісією у складі майстрів дільниці та затвердженого начальником ЖЕК, при обстеженні було встановлено, що в квартиру за адресою АДРЕСА_1, без законних підстав, самовільно вселилися і проживають відповідачі ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7. На припис звільнити квартиру вказані мешканці не реагують.

Позивачка зазначає, що вона та її син не мають можливості проживати та користуватись квартирою, таким чином порушено її право на житло, гарантоване статтею 8 Конвенції, а також право на майно, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

Питання для обговорення:

1. Чи застосовна статті 8 Конвенції?
2. Чи є квартира житлом для позивачки та її сина?
3. Чи застосовна стаття 1 Першого протоколу до Конвенції?
4. Чи є квартира «майном» в розумінні статті 1 Першого протоколу?
5. Яке рішення ви прийняли – про задоволення позову і виселення чи про відмову у позові?
6. У випадку задоволення позову, чи було втручання у права, гарантовані статтею 8 та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції? Якщо було, то у чому воно полягало?
7. У випадку відмови у позові, чи було втручання у права, гарантовані статтею 8 та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції? Якщо було, то у чому воно полягало?
8. Чи було порушення Конвенції, на ваш погляд? Якщо було, то яких прав, гарантованих Конвенцією?

Для наочності при обговоренні справи можна використати і слайди:

Приклад 42

Фабула справи (курс «Судовий захист прав ВПО та осіб, які постраждали від збройної агресії проти України» (2022))

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE
ПРОЕКТ РАДИ ЄВРОПИ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ В УКРАЇНІ
РОЗРОБКА ТИМЧАСОВИХ РІШЕНЬ - ФАЗА 2

БАЗОВИЙ КУРС

для суддів місцевих загальних та окружних адміністративних судів "СУДОВИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ"

Ситуація 1

Позивачі ОСОБА_1, ОСОБА_2 звернулись до районного суду з позовом до ОСОБА_3, ОСОБА_4, ОСОБА_5, ОСОБА_6, 3-я особа: районна державна адміністрація (РДА) про виселення з квартири АДРЕСА_1 без надання їм іншого житлового приміщення.

Позивачі посилалися на те, що ОСОБА_1 з 1995 р. працює озеленювачем в комунальному підприємстві, проживає в гуртожитку і з 1999 р. перебуває на квартирному обліку в РДА. В грудні РДА прийнято рішення про надання їй зі складом сім'ї 2 особи (вона, син – ОСОБА_2) жилого приміщення та видачу ордеру, видано ОСОБА_1 та ОСОБА_2 ордер для вселення в жиле приміщення однокімнатної квартири АДРЕСА_1, на підставі цього ордера вони були зареєстровані за цією адресою, і почали звертатись до ЖЕО з приводу ключів від квартири, однак ключів не було, і коли в лютому позивачі з працівниками ЖЕО зламали замки на вхідних дверях зазначеної квартири, то виявилося, що в квартирі мешкає ОСОБА_3 з трьома синами. Відповідачі не заперечували, що вони мешкають в квартирі без належних підстав, однак відмовляються її звільняти, оскільки є ВПО і не мають іншого житла.

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE
ПРОЕКТ РАДИ ЄВРОПИ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ В УКРАЇНІ
РОЗРОБКА ТИМЧАСОВИХ РІШЕНЬ - ФАЗА 2

БАЗОВИЙ КУРС

для суддів місцевих загальних та окружних адміністративних судів "СУДОВИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ"

Ситуація 1– запитання

1. Чи застосовна стаття 8 Конвенції?

2. Чи є квартира житлом позивачки та її сина у розумінні статті 8 Конвенції?

3. Чи застосовна стаття 1 Першого протоколу до Конвенції?

4. Чи є квартира «майном» позивачки в розумінні статті 1 Першого протоколу?

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ

COUNCIL OF EUROPE
CONSEIL DE L'EUROPE
ПРОЕКТ РАДИ ЄВРОПИ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ В УКРАЇНІ
РОЗРОБКА ТИМЧАСОВИХ РІШЕНЬ - ФАЗА 2

БАЗОВИЙ КУРС

для суддів місцевих загальних та окружних адміністративних судів "СУДОВИЙ ЗАХИСТ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ОСІБ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ"

Ситуація 1– запитання (прод.)

5. Яке рішення ви прийняли – про задоволення позову і виселення чи про відмову у позові?

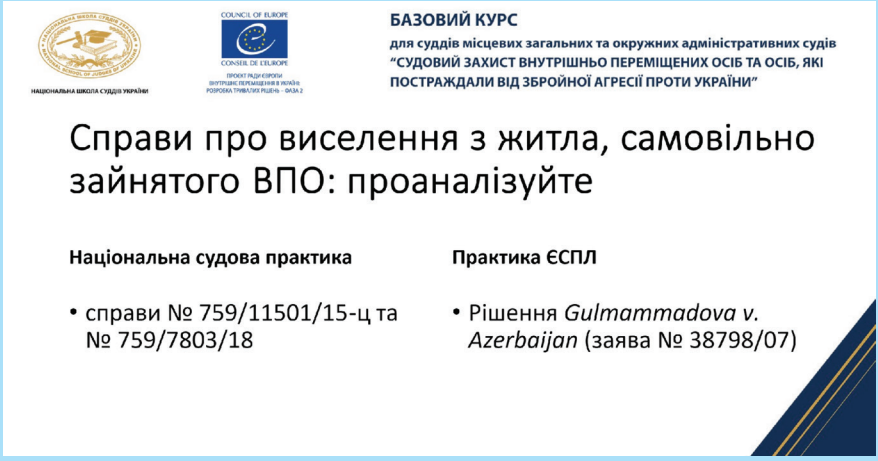
6. У випадку задоволення позову, чи було втручання у права, гарантовані статтею 8 та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції? Якщо було, то у чому воно полягало?

7. У випадку відмови у позові, чи було втручання у права, гарантовані статтею 8 та статтею 1 Першого протоколу до Конвенції? Якщо було, то у чому воно полягало?

8. Чи було порушення Конвенції, на ваш погляд? Якщо було, то яких прав, гарантованих Конвенцією?

Обговорення фабули справи в контексті рішень ЄСПЛ у справі *Gulmammadova v. Azerbaijan,* заява № 38798/07, рішення від 22 квітня 2010 року[38].

Приклад 43

У ході Базового курсу щодо міжнародних злочинів (2023) як наскрізне використовується практичне завдання «Справа підлітка», розроблене британськими експертами[39]. Для оцінки учасників надаються фактичні обставини вчинення злочинів нападу на цивільну особу та умисного вбивства, докази, покази обвинуваченого та свідків, висновки експертизи, деякі висновки суду. Виконання учасниками завдання здійснюється у кілька етапів та передбачає оцінку всіх елементів умисного вбивства як воєнного злочину та нападу на цивільну особу як воєнного злочину, оцінка доказів, ухвалення та мотивування вироку у справі. Напрацьовані групами результати презентуються у пленарному режимі з подальшим обговоренням та коментарями тренерів. Для роботи фасилітаторів надавалися: 1) практичні поради з написання судового рішення, які підготовлені суддею сером Говардом Моррісоном; 2) зразок елементів вироку, які підготовлені суддею паном Бенджаміном Гампертом. Це також гарний приклад запозичення іноземного досвіду у науково-методичне забезпечення суддівської освіти в НШСУ та зразок британської правової культури розроблення кейсів.

[38] https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98395

[39] Ця вправа була запропонована британськими експертами у межах реалізації програми розвитку компетентностей для правничого сектору України, а згодом використана під час проведення п'яти регіональний тренінг для суддів місцевих загальних та апеляційних судів "Базовий курс щодо міжнародних злочинів" у червні-серпні 2023 року.

Приклад 44

Практичне завдання (справа підлітка)

Фактичні обставини справи

Подія трапилася 5 травня 2022 року. Тривало чергове переміщення російських військ на сході України, і три російські бронетранспортери рухалися невеликим окупованим селом, щоб об'єднатися з іншим підрозділом. Повільно проїжджаючи головною дорогою села, уважний водій першого транспортного засобу помітив два дроти на відстані 10 см один від одного, протягнуті через дорогу приблизно на 1,5 м над поверхнею. Усі 3 транспортні засоби зупинилися перед дротами. Троє солдатів висадилися з першої машини і обережно підійшли до дротів. Навіть швидкий огляд показав, що дроти ведуть до джерела живлення, підключеного до найближчого вуличного освітлення, і що це пристрій, доторкання до якого потенційно призведе до летального наслідку. Вони акуратно відключили пристрій від джерела живлення. Солдати хотіли обшукати усе село і допитати всіх, кого могли, але у них був наказ об'єднатися з іншим підрозділом за 10 км по дорозі, а вони вже відставали від графіка.

Лейтенант російської армії, який командував підрозділом та їхав на середньому бронетранспортері з трьох, дуже розлютився щодо пристрою і голосно прокричав російською мовою, що хтось намагався вбити його людей і що він повернеться пізніше і розправиться з тим, хто це зробив.

По декілька солдатів з кожної машини скористалися зупинкою і злізли, всі вони вишикувалися поруч з невеликим будинком, де спорожнилися на клумбі.

З будинку раптово вийшла жінка і вилаяла солдатів російською мовою за те, що вони робили. Лейтенант, що був командиром взводу, підійшов до неї з іншим солдатом і закричав, щоб вона повернулася в будинок, якщо не хоче серйозних проблем.

Однак на жінку його крик не подіяв, навпаки, вона сказала лейтенантові, що він не виконує свого обов'язку контролювати підлеглих солдатів. Лейтенант відразу ж втратив самовладання і дуже сильно вдарив жінку по обличчю, від чого вона впала на коліна. У цей момент її 17-річний син, який спостерігав за перепалкою матері та російського лейтенанта з порога, побіг на офіцера з палицею в руці й кричав на нього українською мовою, щоб той залишив матір у спокої. Почувши, як біжить син, жінка повернулася до нього, намагаючись зупинити.

Коли підліток підбіг до лейтенанта на відстань 3-4 метри, офіцер дістав пістолет і одним пострілом у голову вбив його на місці.

Його мати закричала і впала на тіло сина, а лейтенант наказав своїм підлеглим повертатися до машин, й далі усі три бронетранспортери повільно рушили дорогою.

За 2 км далі по дорозі в придорожніх кущах ховалися в засідці українські військові. Коли машини порівнялися з ними, першу та останню броньовану машину було знищено протитанковою зброєю, і всі солдати всередині машин загинули.

Лейтенант, що був у центральній машині, наказав солдатам спішитися, загалом росіян було дев'ять, вони зайняли оборонні позиції навколо бронетранспортера. Троє були миттєво вбиті українськими військовими. Побачивши, що в них немає шансів, лейтенант наказав п'ятьом солдатам, що залишилися, скласти зброю і здатися, що вони і зробили.

У цей момент хлопець із села, друг загиблого підлітка, прибув на місце події на велосипеді, почувши звук протитанкової зброї.

Він спостерігав за розстрілом свого друга із занадто далекої відстані, щоб розпізнати обличчя стрільця, однак він бачив, це був найвищий із військових, які стояли поруч з матір'ю його друга, і що він зробив це з пістолета, якого витягнув з кобури на поясі.

Офіцер, який командував українськими військовими, негайно наказав відвезти полонених вантажівкою назад до села. Коли вони потрапили туди, то побачили, що мати все ще плаче над тілом сина разом з групою місцевих жителів, ніхто з яких не бачив стрілянини на власні очі.

Український офіцер запитав жінку, чи може вона впізнати того, хто застрелив її сина, серед полонених. Жінка впізнала двох, з ким вона говорила, серед яких і лейтенанта. Однак перебуваючи в дуже збентеженому стані, вона не могла точно сказати, хто стріляв – лише те, що це був один з цих двох.

Ріст лейтенанта – 1 м 95 см заввишки, іншого солдата – не дотягував до 1 м 60 см. Серед зброї, відібраної у росіян, були три напівавтоматичні пістолети. Інцидент розслідували. Балістичні випробування показали, що один з трьох пістолетів здійснив смертельний постріл, але не було жодних слідів ДНК або відбитків пальців, які б пов'язували пістолет з кимось із шести ув'язнених. Однак лише троє з шести мали кобури для пістолетів, серед них і лейтенант. Другий чоловік, впізнаний матір'ю хлопчика, не мав кобури. Всі ув'язнені заперечували, що бачили вбивство.

Виходячи із сукупності доказів, лейтенант був обвинувачений у вбивстві цивільної особи як воєнному злочині та у нападі на цивільну особу.

Висновки суду. Докази

У суді мати описала, як сталася стрілянина, і пояснила, що вона висловила протест офіцерові, який наказав їй повернутися до будинку, а потім сильно вдарив її. Вона підтвердила показання, що дала на місці події, що один з двох

чоловіків, серед яких обвинувачений, застрелив її сина. Вона сказала, що не знає, хто саме. Вона не бачила, як син наближався, але шум пострілу близько до її голови налякав і збентежив її. Її покази залишалися послідовними.

Хлопець, що був на велосипеді, сказав, що він бачив, що постріл зробив найвищий з військових. У своїх свідченнях російський лейтенант не заперечував, що він був найвищим з усіх солдатів на місці події того дня, але стверджував, що хлопець, мабуть, помилився. На допиті покази хлопця залишалися послідовними і незмінними, що стрілець був найвищим з військових і що він дістав пістолета з кобури на поясі.

Заперечень проти доказів балістичної судово-медичної експертизи не було. З посвідчень осіб російських солдатів, які загинули в засідці, було отримано дані, що жоден з них не був вищим за 1 м 75 см і лише двоє мали пістолети, жоден з яких, за даними експертизи, не здійснював смертельного пострілу.

Лейтенанта російської армії на суді представляв компетентний український адвокат у кримінальних справах. Лейтенант дав свідчення, але сказав, що не робив пострілу і навіть не бачив інциденту, який стався позаду нього, коли він оглядав пастку з електричних дротів на дорозі. Він зізнався, що розлютився, але заперечував, що кричав на жінку або давав їй ляпаса, кажучи, що це, мабуть, хтось інший, якщо таке взагалі було. У заключному слові адвокат стверджував, що докази були занадто малосуттєвими, щоб засудити його підзахисного, але сказав, що, навіть якщо суд вважає, що лейтенант зробив постріл, суд має розглянути можливість самооборони, оскільки хлопчик мав у руках палицю і мав намір помститися за матір. Сам лейтенант не піднімав питання самооборони, а просто заперечував свою причетність.

Уявіть, що ви розглядаєте цю справу одноособово, винесіть свій вирок і мотивуйте його на підставі всіх доказів, необхідних елементів вбивства як воєнного злочину і нападу на цивільну особу як воєнного злочину з урахуванням стандарту доказування «поза розумним сумнівом» і тягаря доказування, передбаченого Кримінальним кодексом України.

Шлях до обґрунтованого вироку (алгоритм)

Напад на цивільну особу (ст. (8)(2)(b)(i) Римського статуту)

Запитання 1. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що обвинувачений спрямував напад на цивільне населення як таке, або на окрему цивільну особу, яка не брала безпосередньої участі у воєнних діях?

Запитання 2. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що обвинувачений був суб'єктом, який вчинив цей напад (згідно з ви-

значенням ст. 18 Кримінального кодексу України), чи організатором, підбурювачем чи пособником (згідно з визначенням ст.ст. 27 та 29 Кримінального кодексу України) цього нападу?

Запитання 3. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що обвинувачений знав, що об'єктом цього нападу є цивільне населення як таке або окрема цивільна особа, яка не бере безпосередньої участі у воєнних діях?

Запитання 4. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що обвинувачений мав змогу передбачити, що об'єктом цього нападу було цивільне населення як таке або окрема цивільна особа, яка не бере безпосередньої участі у воєнних діях?

Запитання 5. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що обвинувачений не захищався від суспільно небезпечного посягання?

Запитання 6. Чи доведено стороною обвинувачення, що діяння було вчинено обвинуваченим в контексті збройного конфлікту міжнародного характеру і було пов'язано з ним?

Запитання 7. Чи доведено стороною обвинувачення, що обвинуваченому було відомо про фактичні обставини, які доводять існування збройного конфлікту?

Умисне вбивство (ст. 8(2)(a)(i) Римського статуту)

Запитання 1. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що одну або кількох осіб було вбито в результаті діяння іншої особи?

Запитання 2. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що обвинувачений був суб'єктом, який вчинив таке діяння (яке визначено у ст. 18 Кримінального кодексу України), чи його організатором, підбурювачем чи пособником (як визначено у ст.ст. 27 і 29 Кримінального кодексу України)?

Запитання 3. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що обвинувачений мав змогу передбачити, що одну або кількох осіб в результаті цього діяння буде вбито?

Запитання 4. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що вбита особа мала статус «захищеної особи» відповідно до положень однієї із Женевських конвенцій 1949 року?

Запитання 5. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що правопорушнику було відомо про фактичні обставини, які забезпечували захищений статус жертви?

Запитання 6. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що правопорушник не захищався від суспільно небезпечного посягання?

Запитання 7. Чи доведено стороною обвинувачення, що діяння було вчинено правопорушником в контексті збройного конфлікту міжнародного характеру і було пов'язано із ним?

Запитання 8. Чи доведено стороною обвинувачення поза розумним сумнівом, що обвинуваченому було відомо про фактичні обставини, які доводять існування збройного конфлікту?

Іноді замість викладення завдання у письмовому вигляді (або доповнення до фабули справи) використовується **демонстрування** – цей прийом теж широко використовується розробниками. Зокрема, у ході Базового курсу щодо міжнародних злочинів (2023) використаний сюжет CNN[40], що набрав більше мільйона переглядів, у якому показані відео з камер спостереження автосалону та зафіксовано, як російські солдати вистрілили в спину двом українським беззбройним чоловікам. Ця історія широко висвітлювалася у медіа[41] і була покладена в основу практичного завдання. Варто також зауважити, що за повідомленням Головного слідчого управління НПУ в січні 2024 року Києво-Святошинський районний суд Київської області виніс вирок одному із обвинувачених у цій справі[42].

Приклад 45

Практичне завдання із Базового курсу щодо міжнародних злочинів.

Перегляньте відео.

[40] Surveillance video shows Russian forces shooting civilians https://www.youtube.com/watch?v=WGg7ZJlihi8&t=39s

[41] Двоє російських військових у березні розстріляли у спину беззбройних чоловіків на Київщині. ZMINA. 12 травня 2022 року. URL: https://zmina.info/news/dvoye-rosijskyh-vijskovyh-u-berezni-rozstrilyaly-u-spynu-bezzbrojnyh-cholovikiv-na-kyyivshhyni/

[42] російського військового, що розстріляв в спину двох мирних мешканців Київщини, засудили до довічного ув'язнення URL: https://npu.gov.ua/news/rosiiskoho-viiskovoho-shcho-rozstriliav-v-spynu-dvokh-myrnykh-meshkantsiv-kyivshchyny-zasudyly-do-dovichnoho-uviaznennia

Фабула справи викладена таким чином:

У березні 2022 року п'ятеро озброєних російських військових намагаються проникнути до території автосалону, який розташований поблизу м. Києва. Солдати стріляють по замках та розбивають шибки. До них із піднятими руками виходить літній власник та його обшукують. Потім підходить другий чоловік, літній охоронець та його також обшукують. Під час розмови чоловіки пригощають російських військових цигарками та останні кажуть, що вони не вбивають цивільних.

Після розмови солдати відвертаються та рухаються вздовж огородженої території автосалону. Власник та охоронець починають повертатися до свого вартового посту. Потім двоє солдатів підходять до прохідної автосалону, займають вогневу позицію та відкривають вогонь, стріляючи обом у спину. Від пострілів обидва чоловіка падають на землю.

Внаслідок пострілів власник, 63 річний чоловік, помер миттєво. Охоронець, якому було 68 років, був поранений та дошкутильгав до охоронного посту, звідки покликав на допомогу. В подальшому охоронець помер від крововтрати.

У свою чергу п'ятеро російських військових обшукали територію автосалону, віднайшли алкогольні напої та почали їх вживати, залишившись на території.

В автосалоні російські військові перебували три дні.

Окрім фабули, практичне завдання містило короткий виклад обвинувачення, свідчення обвинувачених, витяг з нормативних актів, у т. ч. ст. 147 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) 12 серпня 1949 року, ст. 51 (5) (b) та ст. 52 (1, 2) Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, та серію запитань.

РОБОТА В МАЛИХ ГРУПАХ

У малих групах учасники та учасниці можуть обговорювати не лише ситуативні завдання (кейси), а й виконувати інші практичні завдання.

Приклад 46

Перелік заходів, які суд може вжити відповідно до Директиви 2012/29/ЄС

Для обговорення групою 1

1. Попередньо для себе проведіть індивідуальну оцінку потерпілого (свідка) з урахуванням: особистих характеристик (вік, стать та гендерна ідентичність або вираження, етнічна належність, раса, релігія, сексуальна орієнтація, здоров'я, інвалідність, інформація щодо проживання, особливості чи труднощі в спілкуванні, зв'язок з обвинуваченим або залежність від нього, попередній досвід кримінальних проваджень); типу та характеру правопорушення; обставин вчинення правопорушення.

2. Чітко поясніть хід допиту, повідомте свідка, що для встановлення істини необхідно задати питання про жахливі події.

3. За бажанням свідка, покажіть йому приміщення, де буде проводитися допит, до його початку.

4. Завжди забезпечуєте шанобливе ставлення до свідка.

5. Слідкуйте за тим, щоб всі сторони поводилися шанобливо.

6. Запитуйте про факти, спостереження. Запитання про особисту думку слід формулювати як таку і внести до протоколу.

7. Ставте запитання (запитуйте) нейтральним тоном.

Для обговорення групою 2

8. Не поспішайте і дайте свідку час відповісти.

9. Питання про особисте життя свідка не допускаються, якщо адвокат не обґрунтує їх необхідність в інтересах справи.

10. Намагайтеся не допускати зорового контакту свідка та обвинуваченого. Допитуйте свідка в іншій кімнаті та забезпечте відеозв'язок для обвинуваченого та його адвоката,.

11. Обмежте кількість осіб у кімнаті; за необхідності, дозвольте громадськості бути присутньою через відеотрансляцію.

12. Проводьте судове засідання за закритими дверима.

13. Обговоріть із свідком час і тривалість перерв та дотримуйтесь відповідних домовленостей.

14. Задавайте короткі питання. Запитуйте про факти, тобто спостереження.

Для обговорення групою 3

15. Для дітей має бути доступна спеціальна кімната для допиту, пристосована до їхніх потреб.

16. Створіть менш офіційну атмосферу, одягнувши цивільний одяг замість мантій або вибравши менш урочисту кімнату.

17. Поясніть, хто є хто в залі судового засідання, а також права свідка.

18. Нехай засідання проводить суддя, а прокурор та адвокат задають свої питання через суддю.

19. Дозвольте свідку запросити адвоката або довірену особу.

20. За бажанням свідка призначте психолога для надання йому підтримки.

21. Обмежте тривалість допиту.

Запитання для обговорення (в групах):

1) Чи були у Вас на практиці випадки застосування перерахованих заходів?

2) Чи відповідають такі заходи національному підходу/практиці?

3) Чи Ви застосовуєте заходи, які не передбачені прямо КПК, але які відповідають людиноцентричному підходу? Поділіться досвідом.

Загалом робота в малих групах характеризується певною динамікою. Групи отримують завдання із зазначенням часу на їх виконання. З кожною групою працює фасилітатор. Якщо одним із фасилітаторів є тренер, важливо вчасно «змінити капелюха», оскільки роль фасилітатора – принципово інша: фасилітатори повинні забезпечити стандартні умови роботи, зокрема, слідкувати за тим, щоб групи правильно зрозуміли й не перекручували завдання, не додумували умови фабули.

Групи презентують свої напрацювання, як правило, у пленарному режимі. Якщо завдань для роботи в малих групах багато, слід змінювати черговість презентацій для досягнення справедливості та підтримання уваги. Тому якщо перше завдання групи презентують у порядку 1–2–3, то для наступного слід обрати інший порядок, до прикладу, 2–3–1. Однак при цьому треба переконатися, що група № 2 має відповідати на перші (по порядку) питання відповідного завдання, інакше не буде логічної послідовності.

Групове обговорення у пленарному режимі, з одного боку, є заключною частиною аналізу кейсу і роботи в малих групах, що передбачає презентацію результатів роботи кожної із груп усім учасникам, з іншого боку, це модерована тренером дискусія, що потребує попереднього правильного структурування питань, черговості відповідей на них та обов'язково – висновки тренера.

МОДЕРОВАНЕ ОБГОВОРЕННЯ

Модероване обговорення значною мірою спирається на досвід учасників та учасниць і потребує серйозної попередньої підготовки та навиків модерування. Цей метод активно використовується, до прикладу, в англомовному дискусійному клубі для суддів[43], як онлайн, так і під час очної зустрічі[44].

У навчальному курсі «Людиноцентричний підхід до забезпечення підтримки та захисту прав потерпілих» модерована дискусія (обмін досвідом) відбувається в сесії 4 «Захист прав потерпілих та свідків: роль суду. Практичні аспекти» та супроводжується презентацією, яка допомагає модерувати обговорення.

Приклад 47

Заходи забезпечення прав потерпілих/свідків

- **організаційні** (окремий простір для очікування для потерпілих/свідків; «зелена кімната»; залучення психолога; модель «Барнахус» тощо)
- **процесуальні** (закрите/відкрите судове засідання; роз'яснення прав; роль судді)
- **професійна етика** (шанобливе ставлення до потерпілих і свідків)

[43] НШСУ і КМЄС започаткували міжнародний дискусійний клуб для суддів: тема першої розмови – верховенство права https://nsj.gov.ua/ua/news/nshsu-i-kmes-zapochatkuvali-mijnarodniy-diskusiyniy-klub-dlya-suddiv-tema-pershoi-rozmovi-verhovenstvo-prava/

[44] Карати чи домовлятися: судді шукають компроміс у дискусіях https://nsj.gov.ua/ua/news/karati-chi-domovlyatisya-suddi-shukaut-kompromis-u-diskusiyah/

ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

Приклади виконання індивідуальних завдань були наведені в цих методичних рекомендаціях (див. Приклади 6, 8, 9). Окрім тренінгів, вони використовуються у початковій підготовці з тем «Конвенційні стандарти захисту прав людини у світлі практики Європейського суду з прав людини», «Запобігання та протидія дискримінації» та «Подолання ґендерних стереотипів при здійсненні правосуддя. Ґендерна рівність: виклики в умовах збройного конфлікту».

Наведені нижче приклади використовувалися для початкової підготовки суддів апеляційних судів з теми «Запобігання та протидія дискримінації».

Приклад 48

Опрацюйте рішення ЄСПЛ «Бєляєв та інші проти України» (заява № 34345/10 та 2 інші)[45] та заповніть подібну таблицю стосовно заявника:

Питання	Відповіді (із вказівкою пункту рішення ЄСПЛ)
В чому проявлялося несприятливе ставлення щодо заявників?	
За якою ознакою?	
У чому полягала скарга заявника до ЄСПЛ?	
Хто є зразком для порівняння у цій справі?	
Чи мала різниця у поводженні (ставленні) легітимну мету? Яку? Який орган сформулював мету та яким чином це було зроблено?	
Чи погодився ЄСПЛ з метою, зазначеною урядом-відповідачем?	
Чи були засоби, використані для досягнення легітимної мети, пропорційними?	
Чи було визнано дискримінацію стосовно заявників?	

[45] https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-194973

Приклад 49

Для суддів загальних судів (кримінальної спеціалізації).
Опрацюйте рішення ЄСПЛ проти України, заповнивши таблицю:

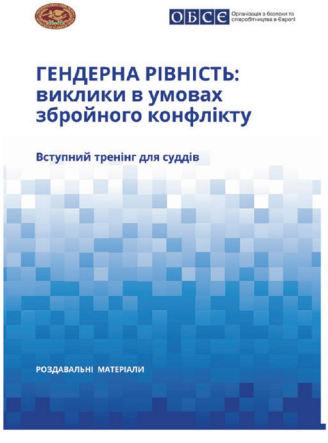
Рішення ЄСПЛ	Захищена ознака	Щодо якого захищеного Конвенцією права заявники скаржилися на дискримінацію? (ст. 14+?)	Чому ЄСПЛ констатував порушення ст. 14?
«Бурля та інші проти України»			
«Корнілова проти України»			

РОЗДАВАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ ДЛЯ УЧАСНИКІВ ТА УЧАСНИЦЬ

Приклади роздавальних матеріалів для учасників та учасниць окремих навчальних курсів наведені на сайті НШСУ.

До прикладу, роздавальні матеріали тренінгу «Ґендерна рівність: виклики в умовах збройного конфлікту»[46] містять практичні завдання для роботи в малих групах (с. 5; 47–53) та індивідуальні (с. 46), витяги із законодавства та міжнародних документів, що використовуються як під час мінілекцій (с. 6–7; 12–22; 23–26), так і для практичних завдань (с. 29–30; 31–40), транскрипти відео, які використовуються під час лекцій (с. 8–9; 9–11) чи для виконання практичних завдань (с. 41–43; 43–45), ситуації-ілюстрації (с. 27; 28), питання для мозкового штурму (с. 45) та експресопитування (с. 84–85).

Приклад 50

Зміст

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «ҐЕНДЕРНО ЧУТЛИВІ СИТУАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ»..... 5

МІНІЛЕКЦІЯ: «ҐЕНДЕР: ПОНЯТТЯ ТА МІФИ, З НИМИ ПОВ'ЯЗАНІ»..... 6
Поняття «ґендеру» у Стамбульській конвенції..... 6
Поняття «ґендеру» у Словнику Європейського інституту з ґендерної рівності..... 7
Дискримінування відео (приклади 1 та 2)..... 8

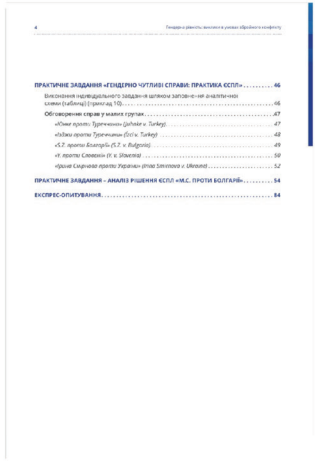
МІНІ ЛЕКЦІЯ ТА РОБОТА З РОЗДАВАЛЬНИМИ МАТЕРІАЛАМИ «В УКРАЇНІ РАТИФІКУВАЛИ СТАМБУЛЬСЬКУ КОНВЕНЦІЮ. ЩО ЦЕ ОЗНАЧАЄ?»..... 12
Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція)..... 12
Закон України «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами»..... 21

МІНІЛЕКЦІЯ «ПРИНЦИП РІВНИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ»..... 23
Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»..... 23
Ситуації-інструкції (приклади 3 та 4)..... 27

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «ОСНОВНІ ПРОЯВИ НЕРІВНОСТІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ»..... 29
Ситуація-інструкція (приклад 5)..... 30

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОГО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ ЯК ІОПЕРАТИВНА ЦІЛЬ ДЕРЖАВНОЇ СТРАТЕГІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ҐЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ»..... 31
Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та затвердження операційного плану з її реалізації на 2022–2024 роки» Кодекс розпорядження КМУ від 12 серпня 2022 р. № 752-р). 31

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ ЩОДО ІДЕНТИФІКАЦІЇ ҐЕНДЕРНО ЧУТЛИВИХ СИТУАЦІЙ..... 41
Перегляд відео та виконання завдання у малих групах (приклади 6 та 7)..... 41
Мозковий штурм (приклади 8 та 9)..... 45

4

ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ «ҐЕНДЕРНО ЧУТЛИВІ СПРАВИ: ПРАКТИКА ЄСПЛ»..... 46
Виконання індивідуального завдання шляхом заповнення аналітичної схеми (таблиці) (приклад 10)..... 46
Обговорення справ у малих групах..... 47
«Зміни проти Туреччини» (Zarakolu v. Turkey)..... 47
«Відень проти Туреччини» (Ece v. Turkey)..... 48
«С.Г. проти Болгарії» (S.Z. v. Bulgaria)..... 49
«К. проти Словенії» (K. v. Slovenia)..... 50
«Крим Сьогодні проти України» (Krym Sevodnia v. Ukraine)..... 52
ПРАКТИЧНЕ ЗАВДАННЯ – АНАЛІЗ РІШЕННЯ ЄСПЛ «М.С. ПРОТИ БОЛГАРІЇ»..... 54
ЕКСПРЕС-ОПИТУВАННЯ..... 84

Інший приклад роздавальних матеріалів – для регіональних тренінгів з базового курку щодо міжнародних злочинів.

[46] https://nsj.gov.ua/files/1740999766Gender-p_%D0%9E%D0%91%D0%A1%D0%84_2023.pdf

Приклад 51

Регіональний тренінг для суддів місцевих загальних та апеляційних судів
“Базовий курс щодо міжнародних злочинів”

Червень 26-27, 2023

Роздавальні матеріали

Зміст

Римський статут Міжнародного кримінального суду (витяг) 2
Конвенція про захист цивільного населення під час війни (витяг) 8
Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (витяг) 18
Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (витяг) 25
Практичне завдання (справа підлітка) 35
Шлях до обґрунтованого вироку (алгоритм) 36
Вирок Дарницького районного суду м. Києва у справі № 753/14148/21 (витяг) 38
Рішення ЄСПЛ у справі «Кононов проти Латвії» (витяг) 44
Прокурор проти лейтенанта 51

Наступний приклад роздавальних матеріалів – формат «опорного конспекту», до прикладу, використаний у тренінгу для тренерів «Парламентські вибори в Україні 2019: судове врегулювання виборчих спорів»: методика викладання[47].

Приклад 52

Зміст

1. Інгредієнти успішного тренінгу 4
2. Стадії проведення тренінгу: що необхідно враховувати 8
2.1. Підготовка до проведення тренінгу 8
2.2. Проведення тренінгу: основні лайфхаки 9
2.3. Зворотній зв'язок (feedback) 9
3. Підготовка до проведення тренінгу 10
3.1. Підготовка до тренінгу: Як адаптувати навчальний матеріал тренінгу «під себе» 10
3.2. Структурування навчального матеріалу відповідно до методів 10
4. Проведення тренінгу: Лайфхаки 14
Труднощі у проведенні тренінгу, які найчастіше виникають 16
5. Зворотній зв'язок (feedback) 17

[47] https://nsj.gov.ua/files/1740999910fuley-parlament-vybory-2019.pdf

Завершальний приклад роздавальних матеріалів – для методичного семінару (тренінгу) для розробників навчальних курсів в НШСУ на прикладі теми «Гендерна компетентність судді».

Приклад 53

Методичний семінар (тренінг)
для розробників навчальних курсів в НШСУ _14.04.2026

на прикладі теми: «Гендерна компетентність судді»

Роздавальні матеріали

Методичний семінар та роздавальні матеріали підготувала Тетяна Фулей.

Зміст

Навчальні цілі та очікувані результати 2
Структурування навчального матеріалу 3
Гендер: тернистий шлях терміна 3
Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (витяг) 3
КОНВЕНЦІЯ Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (витяг) 6
Ситуації-ілюстрації (приклади 1 та 2) 12
Демонстрування відео (приклади 3 та 4) 14
Основні прояви гендерної нерівності 18
Практичне завдання (приклад 5) 19
Тренерські нотатки до практичного завдання (приклад 6) 20
Ідентифікація гендерно чутливих ситуацій 24
Додаткове практичне завдання. Опрацювання Загальної рекомендації CEDAW/C/GC/33 (приклад 7) 24
Практичне завдання (на основі перегляду відео та роботи з роздавальними матеріалами) (приклад 8) 24
Практичне завдання (на основі прослуховування подкасту до тренінгу (приклад 9) 27
Додаткові практичні завдання: робота в групах методом мозкового штурму (приклад 10) 28
Практичне завдання. Заповнення аналітичної схеми на підставі попередньо опрацьованих рішень ЄСПЛ (приклад 11) 29
Гендерні стереотипи 31
Практичне завдання (за мультфільмом) під час мінілекції (приклад 12) 31
Додаткове практичні завдання із використанням матеріалів курсу HELP (приклад 13) 33
Додаткове практичні завдання із курсу «Подолання гендерних стереотипів при здійсненні правосуддя» (приклад 14) 34
Гендерні стереотипи в судових рішеннях 35
Практичне завдання (на основі рішення ЄСПЛ у справі «Карвальйо Пінто де Соуза Морайш проти Португалії» (Carvalho Pinto de Sousa Morais v. Portugal - приклад 15) 35
Експрес-опитування 39
Заповнення опитувальника 40

1

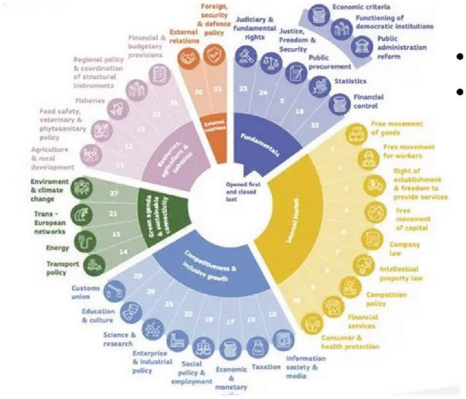
НОТАТКИ ДЛЯ ТРЕНЕРІВ ТА ФАСИЛІТАТОРІВ

Тренерські нотатки мають бути для усіх елементів навчального курсу, у тому числі структурних вправ.

Водночас найчастіше вони використовуються до мінілекцій, як нотатки до слайдів. Нижче наведено два приклади з вступної мінілекції «Юридична визначеність як елемент верховенства права» навчального курсу з юридичної визначеності. Перший з них наголошує на зв'язку верховенства права і вступу України до ЄС.

Приклад 54

Зв'язок верховенства права і вступу України до ЄС

- Переговорний розділ 23
- Пункт (захід) 9 стратегічного результату 1 підрозділу 1.4 «Навчання суддів та прокурорів» розділу I «Правосуддя» Дорожньої карти з питань верховенства права, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р

Нотатки до слайда

Дорожня карта – навчання суддів з питань верховенства права new!

Розроблення та впровадження в навчальний процес початкової та поточної освіти суддів тренінгів з питань: з питань доброчесності та професійної етики суддів, **верховенства права**, передбачено окремим заходом – підпунктом 9 стратегічного результату 1 підрозділу 1.4 «Навчання суддів та прокурорів» розділу I «Правосуддя» Дорожньої карти з питань верховенства права, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р.

Стратегічний результат 1 – Система підготовки суддів та прокурорів модернізована відповідно до їх освітніх потреб

Захід 9 – Розроблення та впровадження в навчальний процес початкової та поточної освіти суддів тренінгів з питань: з питань доброчесності та профе-

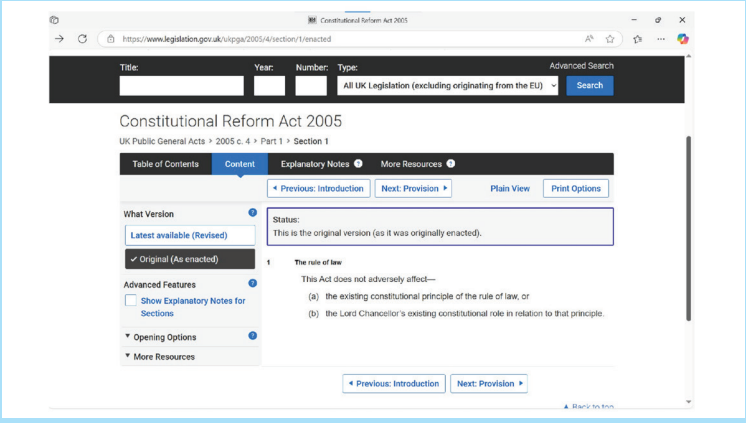
сійної етики суддів, верховенства права, гендерно-зумовленого насильства; захисту вразливих верств населення, диджілітизації та електронних доказів, антикорупційного законодавства, кіберзлочинності.

Наступний приклад ілюструє іноземний досвід, зокрема, історичну тяглість та формування правової культури в системі, де це поняття виникло. Необхідність цього зумовлена тим, що українським суддям треба розуміти, звідки взявся термін "верховенство права" в Конституції України, – це переклад "the rule of law", і це не "питомо українська" концепція, її не слід шукати в національних традиціях. Оскільки існує запит на "національно-ідентичне", подібний до того, який був у кінці 80-х – початку 90-х років, є кілька дуже показових прикладів, типу "Берегині" – це літературна вигадка, але потрапивши в тренд, наклалася на національні стереотипи, була підтримана офіційною пропагандою і цей образ став по суті новою нормою.

Аналогічне відбувається з верховенством права – це запозичена концепція, але є спроба розвинути "верховенство права/правовладдя" як нібито "автентичне" та "питомо українське" явище, і наповнити його власним змістом.

Ми знаємо, що Ярослав Мудрий згаданий у скандинавських сагах, як Ярослейв. Але "Правда Ярослава" чи наступні джерела все ж розглядаються передусім як історичні джерела та як визначні пам'ятки літератури, а не джерела сучасного права. В англійському праві інша ситуація, що демонструють кілька слайдів.

Приклад 55

Нотатки до слайдів

Звернемося до британського досвіду. У 2005 році в Сполученому Королівстві відбулася конституційна реформа, і Constitutional Reform Act 2005 починається зі слів, що:

«Верховенство права

Цей Закон не впливає негативно на -

(a) чинний конституційний принцип верховенства права, або

(b) наявну конституційну роль лорда-канцлера щодо цього принципу».

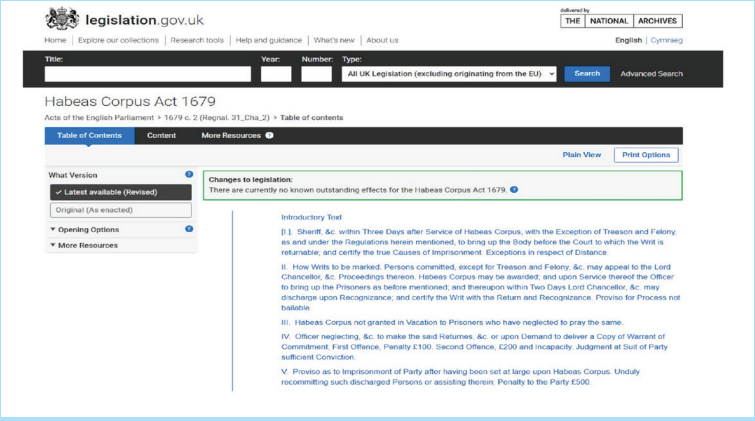
В оригіналі на слайді

«The rule of law

This Act does not adversely affect—

(a)the existing constitutional principle of the rule of law, or

(b)the Lord Chancellor's existing constitutional role in relation to that principle».

https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/4/section/1/enacted

До прикладу, *Habeas Corpus Act* 1679, який усі юристи вивчали в університетському курсі з історії держави і права, навіть в даний час є частиною англійського законодавства. Якщо зайти на сайт парламенту Сполученого Королівства https://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2/contents, то видно, що у другому розділі (відповідно до вітчизняної правової традиції - «у статті 2») фраза «акта Парламенту 1679 року» була виключена/замінена на підставі: *Criminal Law Act 1967, Courts Act 1971, Bail Act 1976, Constitutional Reform Act 2005* https://www.legislation.gov.uk/aep/Cha2/31/2/section/II, а останні зміни датовані 03.04.2006, і загалом *Habeas Corpus Act* досі є частиною законодавства – нехай не у тій редакції, яка була прийнята у 1679 році, але і формально, і де факто це частина британського законодавства.

Тобто на відміну від конституційних традицій Сполученого Королівства, треба усвідомлювати, що ми не розглядаємо наші історико-правові артефакти – ні Правду Ярослава, ні Литовські Статути, ні Конституцію Пилипа Орлика – як чинне законодавство.

Навпаки, в Україні чинними є кодекси (КУпАП, КЗпП України), написані в зовсім інших політичних і соціально-культурних умовах, коли «верховенства права» не існувало як поняття, і судді мають усвідомлювати практичну значущість цієї концепції, а не сприймати її як декларативну ідею.

Не кожен слайд потребує розлогих нотаток, іноді достатньо акцентувати важливий момент.

Приклад 56

Приклад 2: ст.438 КК України

Стаття 438. Порушення законів та звичаїв війни

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій -

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі діяння, якщо вони **поєднані з умисним вбивством**, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

Стаття 438. Воєнні злочини

1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій -

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років.

2. Ті самі діяння, якщо вони **спричинили загибель людини**, - караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі.

{Стаття 438 із змінами, внесеними згідно із Законом № 4012-IX від 09.10.2024}

Нотатки до слайда

Зверніть увагу на законодавчі зміни, виділені жирним шрифтом

Приклад 57

Нотатки до слайда

Цей текст, як видно з позначення, створений за допомогою ШІ, і він унаочнює дію нейтрального правила, яке призводить до непрямої дискримінації, на прикладі справи ЄСПЛ «D.H. проти Чеської Республіки». Детальніше ця справа охарактеризована у «Пораднику із запобігання та протидії дискримінації»[48].

Нотатки до експресопитування, особливо вихідного, мають містити джерела та точні цитати з рішень ЄСПЛ, щоб за потреби не гаяти час на пошуки потрібної цитати.

Приклад 58

Юридична визначеність – щодо справ, які давалися на попереднє опрацювання

У якій справі ЄСПЛ зазначив, що законодавець вправі змінювати розмір та умови соціальних виплат?

1. «Пономарьов проти України»
2. «Чумак проти України»
3. «Велікода проти України»
4. «ТОВ "Світ розваг" та інші проти України»

Заява № 43331/12, ухвала про неприйнятність.

Коментар тренера (під час вихідного експресопитування)

20. У цій справі заявниця отримувала свою пенсію у сумі, визначеній рішенням суду від 19 січня 2010 року, до тих пір, поки механізм нарахування її пенсії, встановлений вищезазначеним судовим рішенням на підставі закону, чинного на час подій, не було змінено, внаслідок розмір її пенсії був зменшений.

21. Суд вже зазначав, що законодавчі норми щодо пенсійного забезпечення можуть змінюватися, а відповідне судове рішення не може бути гарантією проти таких змін у майбутньому (див. рішення у справах «Аррас та інші проти Італії» (*Arras and Others v. Italy*), заява № 17972/07, п. 42, від 14 лютого 2012 року, та «Сухобоков проти Росії» (*Sukhobokov v. Russia*), заява № 75470/01, п. 26, від 13 квітня 2006 року). У цій справі національні суди розглянули скаргу заявниці щодо зменшення розміру її пенсії та дійшли висновку, що сума пенсійних виплат була зменшена після внесення змін до відповідних законодавчих актів. Щодо частин скарг заявниці стосовно невиконання рішення суду від 19 січня 2010 року після внесення у 2011 році змін до законодавства, Суд констатує, що подальша дія вищезазначеного судового рішення закінчилася, коли у законодавство, яке ре-

[48] Фулей Т. Частина 1. Порадник із запобігання та протидії дискримінації для суддів // Порадник із запобігання та протидії дискримінації https://rm.coe.int/non-discrimination-guidebook-final/16808cb2e1 с. 2226.

гулювало пенсійні виплати заявниці, було внесено зміни. Відповідно, обов'язок Уряду забезпечити виконання рішення закінчився щонайпізніше 1 листопада 2011 року, коли змінене законодавство було застосовано до пенсії заявниці. Протягом зазначеного періоду заявниця отримувала пенсію згідно з рішенням суду від 19 січня 2010 року, і таким чином для скарги немає підстав.

24. Як встановлено рішенням суду від 19 січня 2010 року, заявниця мала право на пенсію певного розміру відповідно до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» у редакції, чинній на час подій.

27. У цій справі немає доказів того, що відповідні зміни до Закону України про державний бюджет України не були внесені відповідно до законної процедури, а за відсутності будь-яких доказів того, що вони не були доступними та передбачуваними, Суд доходить висновку, що вони відповідали вимозі щодо законності за статтею 1 Першого протоколу. Суд також не може дійти висновку, що передавши Кабінету Міністрів України право на встановлення розміру соціальних пільг, Парламент України діяв у порушення якихось положень Конвенції.

28. Суд також зазначає, що зменшення пенсії заявниці очевидно було обумовлено міркуваннями економічної політики та фінансових труднощів, з якими зіткнулася держава. За відсутності будь-яких доказів щодо протилежного та визнаючи, що держава-відповідач має широке поле свободи розсуду щодо досягнення балансу між правами, що є предметом спору, та економічною політикою, Суд не вважає, що таке зменшення було непропорційним переслідуваній легітимній меті або що воно поклало надмірний тягар на заявницю (див. ухвалу щодо прийнятності від 8 жовтня 2013 року у справі «Да Консесау Матеуш та Сантуш Жануаріо проти Португалії» (Da Conceição Mateus and Santos Januario v. Portugal), заяви № 62235/12 та № 57725/12).

Обсяг нотаток може варіюватися - до одного тесту потрібно кілька абзаців, тоді як до іншого достатньо буде однієї фрази.

Приклад 59

Чи може остаточне судове рішення бути підставою для виникнення легітимних очікувань?

1.Так 2. Ні

Белане Надь проти Угорщини

75. Необхідно, щоб правомірне очікування мало більш конкретний характер, ніж просто надія, в його основі повинні бути норма права чи правовий акт, до прикладу, рішення суду….

ВИСНОВКИ

Інгредієнтів успішного тренінгу багато, однак усе починається з розроблення.

Відтак, ці Оновлені методичні рекомендації охоплюють усі необхідні кроки розроблення курсу/тренінгу:

- коректне формулювання навчальних цілей (на підставі виявлених навчальних потреб) та очікуваних результатів, що відповідають SMART-критеріям, а отже, спрямовані на те, щоб тренінг був ефективним та практично значущим;
- варіанти вибору найефективніших методів для досягнення навчальних цілей (поєднання різноманітних практичних завдань, таких як заповнення аналітичних схем, використання діаграм Вена, використання елементів курсів HELP, аналіз відеосюжетів та ін. із засвоєнням теоретичного матеріалу, у т. ч. за допомогою роздавальних матеріалів);
- розроблення програми курсу та її представлення;
- структурування матеріалу курсу, у т. ч. до, під час та після тренінгу;
- відбір матеріалу для попереднього опрацювання, передусім рішень ЄСПЛ;
- роль структурних вправ та варіанти їх проведення;
- проведення «вхідного» та «вихідного» експресопитування;
- підготовку інтерактивних мінілекцій, у т. ч. структурування матеріалу, зміст, дизайн та викладання;
- аналіз ситуацій (кейс-стаді) та інших практичних завдань для роботи в малих групах;
- модероване обговорення;
- виконання індивідуальних завдань;
- підготовка роздавальних матеріалів для учасників та учасниць;
- підготовка тренерських нотаток.

Нижче наведено Контрольний перелік розробленого навчального курсу (чек-лист).

КОНТРОЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК РОЗРОБЛЕНОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ (ЧЕК-ЛИСТ)

Назва структурного елемента/ матеріалу курсу	**Відмітка про наявність**	**Детальніша інформація**
Навчальні цілі та очікувані результати, що відповідають SMART-критеріям, у т. ч.:		
Знання		
Уміння/навики		
Матеріали на попереднє опрацювання		
Програма		
Експресопитування		
Кейси для роботи в малих групах		
Завдання для роботи в малих групах (інші, ніж кейси)		
Елементи інтерактивності міні-лекції:		
Ситуативні завдання		
Відкриті запитання		
Відео		
Чи включена практика ЄСПЛ		
Чи включено право ЄС		
Чи є елементи гейміфікації		
Чи застосовувався ШІ		
Чи є матеріали курсів HELP		
Роздавальні матеріали, у т. ч.:		
Опорний конспект / робочий зошит		
Окремі файли		